
Гимназиите во османлиска Македонија

Никола МИНОВ
Филозофски факултет, Скопје

Abstract. – The text offers a comparative analysis of the role and the objectives of four high schools in Ottoman Macedonia: the Serbian Boys' Gymnasium in Skopje; the Greek Boys' Gymnasium in Bitola; the Romanian Boys' Lyceum in Bitola; and the Bulgarian Boys' Gymnasium in Thessaloniki.

The final conclusion – that all these educational institutions, despite their conflicting interests, followed the same *modus operandi* – is based on the answers of the following questions: Who financed these high schools? What was the internal structure of each of the four schools (curriculum; language of instruction; major subjects; schoolbooks)? What kind of qualifications did the students acquire after graduation? What was the role of the boarding schools? What was the ethnic origin and social class of the students, as well as the origin and the personal background of the teaching staff and the school directors?

Низ историјата, терминот *Alma mater* (мајка хранителка) имал различна употреба. За Старите Римјани, *Almae matres* биле божиците-мајки Кибела и Керера. Средновековните христијани, пак, називот го користеле исклучиво за Богородица. Новиот век донел ново значење за горниот термин, па така и денес под него најчесто ги подразбираме местата што ни ја даваат духовната храна – универзитетите.

Во османлиска Македонија немало универзитети и врвот на образованието што македонските ученици можеле да го достигнат во својата татковина бил во средните училишта. Во нив, младите момчиња и девојки за прв пат се запознавале со природните науки и со светската книжевност. Тука ги изучувале мртвите јазици за коишто дотогаш можеби и не чуле дека постојат. Во гимназиите македонските

провинциски деца ги запознавале „своите предци“ Перикле, Цезар, цар Душан или хан Аспарух. Преку географијата и другарувањето ја откривале својата татковина. Во пансионите сиромашните ученици го добивале во изобилство тоа што нивните родители не можеле да им го обезбедат.

На хартија, македонските средношколски установи биле вистинска мајка хранителка на учењето. Праксата покажала дека мајката всушност била маќеа. Овие гимназии по прво биле фабрики за преработка на младите македонски умови и производство на Бугари, Срби, Романци или Грци, кои мајсторот пред да ги пушти во оптек ги обликувал по свој терк. Од нив излегувале редици жешки патриоти, кои покрај физиката и хемијата научиле да го сакаат својот кнез или крал, и коишто требале ваквиот патриотизам да им го пренесат на новите генерации.

Покрај црквите, средните училишта биле најмоќното оружје во пропагандната војна за Македонија. Имајќи го предвид значењето на овие образовни институции, во долните редови ќе им посветиме поголемо внимание на најважните христијански средношколски установи во османлиска Македонија, при што акцентот ќе биде ставен на бугарската машка гимназија „Св. Кирил и Методиј“ во Солун.

СРПСКАТА МАШКА ГИМНАЗИЈА ВО СКОПЈЕ

Помеѓу Берлинскиот конгрес и Балканските војни, на територијата на Европска Турција функционираше шест српски средношколски установи: Српската богословија во Призрен (1871-1912), српските гимназии во Цариград (1893-1902) и Плевља (1901-1912), како и трите гимназии во Македонија – Солунската гимназија „Дом на науките“ (1894-1910), машката гимназија во Скопје (1894-1912) и српската машка гимназија во Битола (1897-1912).¹

При своите планови и анализи за унапредување на српската црковно-просветна политика во Османлиската Империја, идеологот на српската пропаганда во Македонија, Стојан Новаковиќ, истакнал дека пропагандниот настап во Турција и просперитетот на идната голема српска држава биле незамисливи без Скопје.² Српските политичари и медиуми започнале јавно да зборуваат дека Скопје треба да биде центар на националните и културните активности јужно од Кралството Србија, при што се истакнувало дека „Скопје е познато од

¹ Александра Ж. Новаков, *Средње српске школе у Османском царству 1878-1912* (PhD diss., Универзитет у Новом Саду, 2014), *passim*.

² *Idem*, 459.

историјата, но се чини дека во иднина ќе биде многу поважно од што беше во минатото.³ Во тој контекст, во 1887 година во Скопје бил отворен српски конзулат, во 1889 година започнала со работа првата српска книжарница во градот,⁴ а во декември 1892 година профункционираше и првото српско основно училиште.⁵

Со оглед на стратешкото значење што Скопје го имало за српската пропаганда во Македонија, како и на фактот дека српската гимназија во Скопје била најдолговечната од сите српски средношколски установи во османлиска Македонија, во долните редови ќе ги разгледаме историјата и целите на ова училиште.

Првата српска гимназија во Скопје ги отворила своите врати на 19 ноември 1894 година и речиси без престан работела до почетокот на Балканските војни.⁶ При отворањето гимназијата имала само еден клас, а во учебната 1900/01 година станала полна седумкласна гимназија.⁷

Во текот на нејзиното постоење, српската гимназија во Скопје неколкупати го менувала својот карактер. Најпрво, во правилникот за работа на гимназијата од 1899 година, било потенцирано дека нејзина основна задача била „да ги подготви и оспособи своите ученици за народни учители во српските основни училишта во Османлиската Империја“, поради што кон тогаш шесткласната гимназија биле додадени педагошки предмети и бил отворен педагошки курс. Во 1901 година седумкласната гимназија била поделена на четири гимназиски и три учителски класови. Во 1902 година од последните три класа се формирало посебно учителско училиште, а гимназијата станала четрикласна. Во 1903 година гимназијата била промовирана во ранг на лицеј, а во последните години од османлиското владеење српската скопска гимназија имала 8 класа, и станала првата и единствена полна осумкласна српска гимназија во Македонија и Косово.⁸

До есента 1904 година, кога во непосредна близина на Камениот мост, од десната страна на Вардар, било изградено ново српско училиште, гимназијата била сместена во приватни куќи.⁹ Притоа, сите трошоци за изнајмување на училиштен простор и интернат, за изградба на новото училиште, за стипендии на пансионерите и за плати

³ Средње српске школе у Скопљу, *Просветни власник* 8 (1907): 571.

⁴ Биљана Вучетиќ, *Наша ствар у Османском царству* (Београд: Историјски институт, 2012), 62.

⁵ Новаков, *Средње српске школе*: 459-460, 465-466.

⁶ *Споменица четрдесетгодишњице Државне мушке гимназије у Скопљу 1894-1934* (Скопље: Немања, 1934), 51.

⁷ Новаков, *Средње српске школе*: 487.

⁸ *Idem*: 485, 487, 493, 525.

⁹ *Споменица*, 74-77.

на професорите и директорите ги покривало српското Министерство за надворешни работи.¹⁰

Во 1896 година биле регулирани условите за прием на гимназијалци. Учениците не смееле да бидат помлади од 10, а постари од 16 години. Тие требало да се изјаснат како православни Срби, да бидат потполно здрави, да имаат завршено основно образование, да положат приемен испит по српски јазик, математика и географија, и да поседуваат писмена препорака од митрополитот на Рашко-Призренската епархија, или од српските црковно-училишни општини.¹¹ Со исклучок на младите скопјани, сите ученици во српската гимназија биле сместени во гимназискиот интернат. Меѓутоа, додека пансионерите што доаѓале јужно од Качаник, односно од Македонија, добивале стипендии и бесплатен престој во интернатот, учениците од Косово и Новопазарскиот санџак морале сами да го финансираат својот престој во пансионот.¹²

За време на нејзиното 18-годишно постоење во османлиско Скопје, низ училишните клупи на српската скопска гимназија минале 1074 ученици, или осум генерации учители, две генерации матурирани лицејци и две генерации класични гимназиски матуранти. После матурирањето дел од учениците ги зазеле своите места како српски учители во Македонија, дел биле испратени да го продолжат школувањето во Призренската богословија, а останатите продолжиле во подофицерските школи во Србија, или на Воената академија во Београд.¹³

Поради србизирањето на презимињата на учениците и недостатокот на комплетна документација, не можеме точно да утврдиме колку од гимназијалците биле Македонци. Од достапните материјали се гледа дека во втората учебна година, од 105 ученици, 55 биле од Скопската епархија, 35 доаѓале од Стара Србија, 13 јужно од Шар Планина, а двајца од Србија.¹⁴ Меѓутоа, во последната учебна 1911/12 година имало 220 ученици, од кои 103 доаѓале од Македонија, а останатите 117 биле од Косово, Санџак, Црна Гора и Албанија.¹⁵

Се чини дека српската гимназија се соочувала со истите проблеми како и српските основни училишта – локалното македонско население не се решавало да ги пушти своите деца во српско училиште. Оттука, за да се остави впечаток дека во Македонија има Срби, кои

¹⁰ Новаков, Средње српске школе, 480.

¹¹ *Idem*, 474, 478.

¹² *Idem*, 479.

¹³ Стојан Зафировиќ, Скопска гимназија, *Јужни преглед* III/2 (1929): 49-58.

¹⁴ Свет. Ст. Симиќ, *Српске школе у Скопљанској епархији, Подаци за једину 1895/6* (Београд: Дело, 1897) 303-304.

¹⁵ Новаков, Средње српске школе, 525-526.

учат во свои српски училишта, во српските образовни установи биле носени ученици од други места. Но, за да ги привлече младите Македонци, особено оние од посиромашниот слој, српската пропаганда обезбедувала бесплатна храна и престој во интернатот за сите ученици „јужно од Качаник“, додека истите привилегии не им биле овозможени на оние ученици од Србија, Косово или Црна Гора, чијашто единствена улога била да ги пополнат полупразните гимназиски клупи.

Слична била ситуацијата и со наставничкиот кадар. Во гимназијата предавале над 100 наставници, но само една третина од нив биле домородни. Поради недостатокот на обучен наставнички кадар, другите професори доаѓале од Косово и Санџак. Само мал број од наставниците потекнувале од Кралството Србија, бидејќи „не смееја ни да припарат во гимназијата без дозвола од османлиските власти“, а властите ретко се решавале да издадат таква дозвола.¹⁶

Секако, ова било само изговор, бидејќи списокот на директори ни прикажува сосема поинаква слика. Од вкупно 14 директори, 10 доаѓале од Србија (Крушевац, Крагујевац, Панчево, Алексинац, Ваљево, Белград и тн.), а двајца од Црна Гора (Никшиќ и Велика). Дури и останатите двајца директори, иако биле османлиски поданици, биле Срби од Пријепоље и Плевља.¹⁷ Колкаво внимание се посветувало при изборот на директори, се гледа од следните податоци: Во учебната 1906/07 година директор на српската гимназија во Скопје станал Лука Лазаревиќ, кој од ноември 1902 до април 1903 година бил српски министер за просвета и црковни работи.¹⁸ Илија Вучетиќ (1895-96) дошол на местото директор на гимназијата по директна препорака на рускиот конзул во Призрен. Директорот Драгомир Обрадовиќ подоцна станал српски министер за просвета и вера, а директорот Александар Станишиќ (1911-1912) во иднина достигнал до позицијата министер за прехрана и обнова на земјата на Кралството СХС.¹⁹ Интересен е податокот дека дури 6 од 14 директори дипломирале историја на Филозофскиот факултет во Белград, што дополнително го зацврстува впечатокот за крајно внимателниот избор на директори, но и за конечната цел на српската гимназија во Македонија.

Наставниот план во скопската гимназија бил речиси ист со оној во гимназиите во српското кралство. Единственото приспособување со реалноста на теренот било вклучувањето на предметот турски јазик. Во српската гимназија во Скопје се изучувале веронаука, српски јазик со литература, турски и француски јазик, историја, географија, природни науки, математика, педагошки предмети, краснопис,

¹⁶ Idem, 535-536.

¹⁷ Idem, 276, 436, 552-557.

¹⁸ Idem, 555.

¹⁹ Idem, 472-557.

цртање, музичко и географија. Притоа, најголем фонд на часови бил одвоен за јазиците и историја. Наставата, доколку не ги сметаме часовите по турски и француски јазик, била изведувана исклучиво на српски.²⁰

Како што тоа го правеле и останатите средни училишта, српската гимназија ја користела секоја прилика за да ги покаже своето значење и моќ пред странците и локалното население. На празникот Св. Сава учениците шетале низ скопските улици облечени во униформи со боите на официјалната униформа на српското кралство. Српски свештеници осветувале вода и сечеле колач во гимназиските простории, при што покрај иконата на Св. Сава на училишните ѕидови била закачена слика од Султанот. Слична била процедурата и при одбележувањето на годишнините од крунисувањето на српскиот цар Душан во Скопје. Годишните испити, пак, биле темпирани да се одржат на 15 јуни – Видовден. Ним им претходеа црковен обред и музичка изведба на воениот оркестар, а меѓу гостите, покрај српскиот конзул, речиси редовно биле канети и присуствувале косовскиот валија, рускиот и грчкиот конзул.²¹

Административен и воен центар на Битолскиот вилает бил градот Битола, кој претставувал една неверојатно измешана средина од верски, етнички и јазичен аспект. Кон крајот на XIX век во Битола живееле повеќе од 35 000 Македонци, Власи, Турци, Албанци, Роми и Евреи, кои биле групирани во четири различни милети (муслимански, еврејски, бугарски и рум милет). Притоа, христијаните биле дополнително поделени во три општини: бугарска, грчка и романска.

Поради својата административна, економска и воено-стратешка важност, како и поради силната измешаност на битолското население во верска, етничка и јазична смисла, Битола станала арена во која се судрувале големодржавните идеи и стратегии на балканските држави. Со оглед на тоа, но и поради фактот дека во градот биле отворени повеќе конзуларни претставништва на големите сили, Битола била единствениот град, покрај Солун, во којшто сите претенденти за Македонија имале своја средношколска установа. Затоа, иако и Грците и Романците имале свои средни училишта во неколку македонски градови, во долните редови ќе се задржиме само на нивните училишта во Битола, бидејќи токму тие најдобро ја отсликуваат целта на нивната просветна политика во Македонија.

²⁰ Idem, 488.

²¹ Idem, 470, 473-474, 477, 479, 489.

ГРЧКАТА МАШКА ГИМНАЗИЈА ВО БИТОЛА

Првото грчко училиште во Битола било основано во 1830 година од Деметриос Варнаvas.²² Во 1869 година во градот веќе имало 7 грчки училишта со 1 080 ученици, а во 1883 година работеле 11 грчки училишта, посетувани од 1 691 ученици. Бројот на овие училишта бил во постојан раст, за во последната година од османлиската власт во Битола да бидат забележани дури 17 грчки училишта, со 55 учители и над 2 500 ученици.²³

Грчката машка гимназија во Битола (1884/85 – 1911/12) била наследник на грчката полугимназија основана во 1838 година.²⁴ Како по правило, во трудовите што се занимаваат со историјатот на грчката битолска гимназија, и воопшто со грчките училишта во Битола, се потенцира дека сите овие училишта биле основани од самите битолчани. Наводно, средствата за изградба на училиштата, платите за учителите и материјалните потреби на пансионите биле обезбедени и регулирани од фондот на локалната патријаршиска општина, и од оставината на богати битолчани во Египет, Романија, Грција, Русија и Цариград.²⁵ Така, Антонис Колцидас истакнува дека првенците на локалната патријаршиска општина давале 500 турски лири годишно за одржување на училиштата, за плати за учителите и за храна и сместување на сиромашните ученици. Притоа, најголем дел од грчките училишта во градот биле основани и финансирани од битолски печалбари. Според Колцидас, битолската грчка гимназија била отворена и целосно финансирана од баронот Никола Думба од Виена.²⁶

Намерата на грчките автори е да се истакне „фактот“ дека за разлика од останатите христијански училишта, кои биле финансирани од односните министерства за надворешни работи, грчкото образование во Битола и Македонија било плод на желбата на локалното население да се образува на грчки јазик. Сепак, само неколку реда подолу Колцидас се демантира себеси, бидејќи признава дека: „Активниот интерес на Пелагониската митрополија во образовните работи на грчката заедница во Битола и околината, канализирана преку личните интервенции на митрополитите... најде конкретен одраз во основањето и одржувањето на училишта и пансиони, назначувањето на учители, инспекцијата на работата во училиштата, распределувањето

²² Antonis M. Koltsidas, *Greek education in Monastir-Pelagonia, Organisation and operation of Greek schools, Cultural life* (Thessaloniki: Kyriakidis Bros., 2008), 24.

²³ Idem, 26, 28.

²⁴ Idem, 36.

²⁵ Idem, 35, 85-86.

²⁶ Idem, 86.

на финансиската помош за сиромашните деца, дистрибуцијата на бесплатни книги и т.н... Овој интерес беше витален и постојан, бидејќи митрополитот секогаш беше присутен на состаноците на училишните одбор и ги потпишуваше училишните документи²⁷. Во слична стапица, која што самиот си ја поставува, влегува и Пантелис Цалис. Откако најпрво со гордост истакнува дека битолските „Грци“ сами ги основале и финансирале своите училишта, на друго место Цалис вели: „Преку (интервенцијата) на грчкиот конзул Георгиос Докос... средствата во нашата општинска каса значително се зголемија, од една страна преку дарожливиот годишен грант од Друштвото за распространување на грчка писменост во Атина, а од друга страна, преку субвенции давани од грчкото Министерство за надворешни работи“²⁸. Можеме да прифатиме дека богатите битолски патријаршисти не штеделе средства за изградба на грчки училишта и нивно финансирање, меѓутоа, од изјавите на Колцидас и Цалис станува јасно дека главни финансиери на грчкото образование во Битола, вклучително и на грчката машка гимназија, биле Министерството за надворешни работи во Атина и Цариградската Патријаршија.

Наставата во битолската грчка гимназија годишно ја посетувале околу 200 ученици. Последниот клас претставувал еден вид педагошко одделение, во кое секоја година матурирале по 35-40 ученици, кои веднаш биле „праќани ваму или таму низ регионот, за да учествуваат во разни градови и села.“²⁹ Најголемиот број ученици биле од Битола, а останатите доаѓале од битолските села Магарево, Трново, Ниждопле, Гопеш и Маловишта, од градовите Крушево, Ресен, Корча, Охрид, Невеска и Клисуре, и од селата Белкамен, Псодери, Горна Белица и Јанковец.³⁰ Како што може да се забележи, учениците доаѓале од исклучиво или мнозински влашки населби, или од градови во кои што живеело бројно влашко население. Всушност, горенаведените топоними ја претставувале северозападната граница на грчките територијални претензии кон Македонија, а грцизмот во овој регион бил во најголема мерка претставен од Власите. Но појавата на романската пропаганда и, пред сè, отворањето на романскиот лицеј во Битола во 1880 година, создале поделби меѓу влашкото население, кое повеќе не било толку силно приврзано до грцизмот. Затоа не треба да изненадува тоа што во 1884 година грчката битолска прогимназија прераснала во полна гимназија, и што во наредниот период била сметана за

²⁷ Idem, 89.

²⁸ Παντελή Τσάλλη, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, Ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από τον έτους 1830 μέχρι του 1903* (Θεσσαλονίκη: Οδύς. Θεοδωρίδου, 1932), 65-66.

²⁹ Idem, 66.

³⁰ Koltsidas, *Greek education in Monastir-Pelagonia*, 82.

најважната, или една од најважните и најдобрите грчки гимназии од Драч до Трабзон.³¹

Наставата во гимназијата се изведувала на грчки јазик. Покрај старогрчкиот и модерниот грчки јазик, се предавале старогрчка литература, латински јазик и книжевност, веронаука, математика, физика, ботаника, зоологија, историја, филозофија, географија и гимнастика.³²

Една од карактеристиките на грчката битолска гимназија бил квалитетниот наставнички кадар. Во целиот тек на постоењето на гимназијата во неа предавале само 36 професори, кои биле мошне внимателно одбрани. Речиси сите гимназиски професори имале високо образование, стекнато во Атина и Западна Европа. Добар дел од овие наставници имале завршени последипломски студии, а неколку од нив биле доктори на науки.³³ Најголем број од наставниците (28) биле од Битола и битолските села Трново и Магарево, а останатите биле од други места во Македонија. Битолската гимназија била признаена од владата во Атина и од Атинскиот универзитет, што им овозможувало на матурираните гимназијалци да се запишат на грчките факултети без обврска да полагаат приемен испит. Она што изненадува, и покрај очигледно квалитетниот наставнички кадар, е дека завршените средношколци од грчката битолска гимназија имале право да се запишат на неколку европски универзитети, вклучително и универзитетот во Париз, без притоа да треба да положат приемен испит.³⁴

Иако сите ученици во гимназијата биле Власи, Македонци или православни Албанци од Битола и регионот, а наставниците биле претежно Власи од Битола и битолските села, директорскиот кадар бил разнолик. Само двајца од осумте директори биле битолски Власи, додека останатите шестмина биле Грци од јужна Македонија, Епир и Атика.

РОМАНСКИОТ МАШКИ ЛИЦЕЈ ВО БИТОЛА

Романскиот машки лицеј во Битола (1880-1913) бил првото и најзначајно романско средно училиште во Македонија. Лицејот започнал со работа во учебната 1880/81, со само еден клас, двајца професори и 6 ученици. До 1887 година бил компетиран со сите 7 класа

³¹ Γεώργιος Μόδης, *Ο διηγηματογράφος του Μακεδονικού Αγώνος* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1972), 14.

³² Koltsidas, *Greek education in Monastir-Pelagonia*, passim.

³³ Idem, 94-95.

³⁴ Koltsidas, *Greek education in Monastir-Pelagonia*, 37; Τσάλλη, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, 65.

и имал 90 ученици. Образованието во Лицејот било четирикласно и седумкласно.³⁵

Доволен е само бегол поглед врз историјата на романскиот лицеј, за да се види дека и ова средно училиште ги има истите, или слични карактеристики со останатите средни училишта во Македонија. Платите за учителите, одржувањето на интернатот и стипендиите за сиромашните ученици ги покривало Министерството за надворешни работи на Романија.³⁶ Наставната програма во училиштето била преземена од наставните програми во Романија и приспособена на реалните потреби на локалното население, со тоа што во наставата биле вклучени турскиот и грчкиот јазик. Иако сите ученици биле Власи, влашкиот јазик воопшто не бил користен во наставата. Предавањата, со исклучок на странските јазици, се одвивале исклучиво на романски јазик. Матурантите од романскиот Лицеј имале право да го продолжат образованието во високите образовни институции во романското кралство без да полагаат приемен испит. Во наставната програма, покрај романскиот јазик и романската историја, се предавале германски, француски, латински, италијански, турски, грчки, па дури и бугарски јазик, што во споредба со останатите гимназии во Македонија претставува раритет, а многумина започнале да се шегуваат дека романскиот Лицеј повеќе наликувал на филолошки факултет, отколку на установа што требала да произведува учители.³⁷

Од списокот на ученици, наставници и директори што учеле и предавале во Лицејот до 1905 година, може да се забележи дека од 218-те ученици што го завршиле седмиот клас, 195 биле Власи од Македонија, а останатите биле Власи од Епир и Албанија. Влашкиот елемент доминирал и кај професорскиот кадар, бидејќи од 68 наставници дури 48 биле Власи од Македонија и Епир, 8 биле Романци од Кралството и од Трансилванија, а останатите 12 биле Турци, Грци, Ерменци, Французи и Албанци. Влашката доминација сепак не била карактеристична за директорскиот кадар. Иако во подоцнежните години од работата на Лицејот со него директорувале Власи, во првите 11 години директорите биле главно Романци од Трансилванија.³⁸ Единствениот Влаш директор во почетниот период бил отец Георгијаде Мурну, но тој, заедно со единствените влашки професори во учебната 1882/83 година, бил отпуштен по само неколку месеци, бидејќи барал

³⁵ Никола Минов, *Влашкото ирашање и романската пројекција во Македонија 1860-1903* (Скопје: Арс Либрис, 2013), 188-189.

³⁶ *Idem*, 189.

³⁷ *Idem*, 189-190.

³⁸ I. Argintineanu, Raportul despre mersul Liceului în curs de 25 de ani, *Lumina* III/10 (1905): 298-299, 303-306.

наставата да се одржува „на мајчиниот аромански јазик, а не на романски“.³⁹

БУГАРСКАТА МАШКА ГИМНАЗИЈА
„Св. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СОЛУН

Членот 62 од Берлинскиот договор ги гарантирал верските права на црковните заедници и институции во Османлиската Империја. Врз основа на овој член и на султанскиот ферман од 1870 година, Бугарската Егзархија имала формално-правна основа да ја обнови својата дејност во Империјата. Меѓутоа, и покрај тоа што сите влијателни кругови во новоформираното Бугарско Кнежество на Егзархијата ѝ ја наметнувале задачата да стане обединувачки центар на „Бугарите“ што останале под турска власт, ситуацијата на теренот не одела во прилог на ваквите желби. За време на Руско-турската војна егзархот Јосиф го напуштил Цариград и до крајот на 1879 година се движел на релација Софија-Пловдив, откако за свој намесник во османлиската метропола го оставил архимандрит Методи Кусев. Положбата во Македонија била уште потешка, бидејќи, откако властите ги протерале егзархиските владици, Егзархијата останала без свои официјални претставници во македонските вилаети. Портата, пак, не сакала ни да слушне за обновување на црковните права и за некаква нова дејност на Егзархијата. Цариградската Патријаршија дополнително го зголемила притисокот со своите барања за поместување на седиштето на Егзархијата од Цариград во Софија или Пловдив. Притоа, дел од егзархиските училишта во Македонија биле затворени, а дел потчинети на патријаршиските митрополити.⁴⁰

Согласно одредбите од членот 23 од Берлинскиот договор, Високата порта назначила специјални комисии кои требале да изработат проект за реформи по образец на Критскиот органски устав од 1868 година. Во април 1880 година, проектот во својата конечна форма бил санкциониран и одобрен од Портата, по што бил издаден под името Нов закон за вилаетите во Европска Турција. Иако Законот останал запаметен по редица недостатоци и недоследности при спроведувањето,⁴¹ дел од предвидените реформи биле спроведени и оделе во прилог на бугарската просветна политика во Македонија. За да покаже дека го спроведува Законот, Портата им ги одземала привилегиите на патријаршиските владици да имаат надзор врз бугарските училишта,

³⁹ Минов, *Влашкото ирашање*, 268-271.

⁴⁰ Воин Божинов, *Българската ирсовеиша в Македония и Одринска Тракия 1878-1913* (Софија: БАН, 1982), 30.

⁴¹ Види: Хр. Сиљанов, *Освободителниот борби на Македония, Том ѝ први, Илинденското възстание* (Софија: Държавна печатница, 1933), 11-12.

и истите ги поставила под своја контрола.⁴² За оваа цел во вилаетските центри биле создадени специјални училишни комисии, пред кои учителите биле должни да положат државен испит, по што добивале право да вршат настава.⁴³ Иако ова задолжение се косело со егзархиските привилегии стекнати со ферманот од 1870 година и се применувало селективно (не важело за грчките учители), Егзархијата со задоволство го прифатила, бидејќи отстранувањето на патријаршискиот надзор врз егзархиските училишта отворило простор за поширока и планомерна дејност за унапредување на бугарската просветна политика во Македонија.⁴⁴

Пролетта 1880 година, охриданиецот Кузман Шапкарев ја напуштил Македонија за да му ги понуди своите услуги како инспектор за Татарпазарџискиот училиштен округ на тогашниот директор за образование на Источна Румелија, Јаким Груев.⁴⁵ Но и покрај посредништвото од страна на архимандритот Методи Кусев, Груев го одбил Шапкарев. За да не пропадне неговата мисија во Бугарија, Шапкарев се обидел да ја искористи блискоста на Кусев со егзархот, за барем да може да го издаде етнографскиот и фолклорен материјал што го собрал претходните години во Македонија. Проникливиот Кусев заклучил дека охриданиецот може да биде употребен за многу поважна цел. Имено, како што подоцна дознал Шапкарев, „во тоа време се кроеше план да и се помогне на Македонија на просветен план, но не можеше да се најде погодна личност... којашто ќе ја постави првата основа – основниот камен на тамошното учебно дело“.⁴⁶ Помошта на просветен план за која што зборува Шапкарев всушност има поинаква позадина. Средбата на Шапкарев со Кусев се случила во истиот период кога Портата го издала т.н Закон за вилаети, кој предвидувал одземање на патријаршиските привилегии во егзархиските училишта. Оттука, испраќањето на личност во Македонија која би ја поставила основата на бугарското училишно дело била токму во овој контекст. Така, со препорака од архимандритот, Кузман Шапкарев се упатил во Цариград за да се сретне со егзархот Јосиф I и да побара средства за издавање на собраните етнографско-фолклорни материјали. Меѓутоа,

⁴² За начинот на којшто се дошло до вакво решение види: Методий Кусевичъ, Църковно-училишното дѣло въ Македония следъ войната въ 1877-1878 г., in *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), 17-28.

⁴³ Richard von Mach, *The Bulgarian Exarchate: Its history and the extent of its authority in Turkey* (London: T. Fisher Unwin, 1907), 24.

⁴⁴ I.F. Voinov, *La question macédonienne et les réformes en Turquie* (Paris: Société Française d'Imprimerie et de Librairie, 1905), 23.

⁴⁵ Кузман Шапкарев, *За възраждането на българщината в Македония, Неиздадени записки и писма*, ed. Илия Тодоров и Николай Жечев (София: Български писател, 1984), 293.

⁴⁶ Idem, 294-295.

во писмото од Кусев до егзархот немало ниту збор за зборникот, и во него пишувало само – „Еве го човекот што го бараме за учебното дело“.⁴⁷

Со препорака од егзархот, Шапкарев бил упатен во Софија за да се сретне со премиерот Драган Цанков, од кого бил задолжен да подготви извештај за перспективите на бугарското училишно дело во Македонија. Во мај 1880 година, Шапкарев го изложил својот план пред кнежевскиот Министерски совет, при што предвидел: 1) Солун да биде центар на делото. Таму да се основаат и поддржат по една полна машка и женска гимназија со пансион; 2) Во Битола, Скопје и Серес да се отвори по една полугимназија и по едно трикласно женско училиште; 3) Во неколку второстепени градови да се отвори по едно двокласно или трокласно училиште; 4) Во другите места, кај што би се укажала потреба, да се даде привремена или постојана помош за поткрепа на постојните училишта; 5) Помошта за подржување на сите овие учебни установи да не се испраќа директно, туку со посредство на Егзархијата.⁴⁸

Подолу ќе видиме дека планот на Шапкарев станал реалност која суштествувала до крајот на османлиското владеење во Македонија, но, на почетокот, еден дел од предлозите на Шапкарев наишле на отпор во бугарските политички и егзархиски кругови. Премиерот Цанков и одредени „благородни лица“ во Софија се спротивставиле на предлогот Солун да биде центар на бугарското учебно дело во Империјата. Според Цанков, центар на делото требало да биде некој град во внатрешноста на Македонија, кој требало да има „чисто бугарски облик“.⁴⁹ На сличен начин се спротивставил и Егзархот Јосиф I во Цариград. Тој сметал дека не постоела никаква надеж експериментот со Солун да биде успешен, бидејќи Солун „бил грчко место, не треба да има илузии, и таму цели 21 година⁵⁰ се подржувало училиште со

⁴⁷ Кузманџ Шапкаревџ, Предистория на солунскиџ бџлгарски гимназии, in *Сборникџ Солунџ* (Софија: Художникџ, 1934), 39.

⁴⁸ Воин Божинов, Солунската гимназија «Кирил и Методиј» в обществено-политическџ живот на бџлгарското население (1880—1913), *Исторически џреџлед* 27/4 (1971): 88; Шапкарев, *За џвзражданешо*, 295.

⁴⁹ Ёордан Ванчев, Солунската гимназија от 1883-1913 г., in *Пламџкџџ на Солунскиџ свешилник*, ed. Ёордан Ванчев (Софија: Народна просвета, 1970), 66.

⁵⁰ Јосиф погрешно тврдел дека општинското училиште во Солун било подржувано 21 година. Истото го забележува и Шапкарев, кој потенцира дека ова училиште работело 11-12 години (Шапкарев, *За џвзражданешо*, 297). Всушност, 21 година пред разговорот помеѓу Јосиф I и Шапкарев Егзархијата не ни постоела, а училиштето за кое што се зборувало било приватното училиште на Славка Динкова, кое во 1869 година минало под контрола и грижа на локалната црковна општина. Види: Ил. Ивановџ, Македонската Alma mater, in *Сб. Илшндень 1903-1927* (Софија: Македонско студентско дружество Вардарџ, 1927), 94.

огромни трошоци, кое никако не можело да успее⁵¹. Јасно е дека бугарскиот премиер и егзарх сè уште се раководеле од претставата за Санстефанска Бугарија, во која Солун останал вон предвидената Голема Бугарија. Меѓутоа, Шапкарев како Македонец многу подобро го знаел значењето на најголемиот македонски град. Тој бил свесен дека голем дел од македонските градови и села гравитираат кон Солун, а воедно имал и искуство и воспоставени врски за време на неговото поранешно учителствување во Кукушко и Солунско. Оттука, тој успеал да издејствува од бугарскиот егзарх да им се даде уште една шанса на постојните егзархиски училишта во Солун, по што, доколку неговниот обид за отворање на гимназија заврши неуспешно, би се пристапило кон отворање на бугарска гимназија во некој друг македонски град.⁵²

На 2 јуни 1880 година⁵³ Кузман Шапкарев пристигнал во Солун заедно со Д. Узунов, кој бил назначен да отвори училиште во Битола.⁵⁴ Шапкарев истакнува дека улогата што му била наменета од Егзархот, покрај учителствувањето, била и „да ја насочува бугарштината во цела Македонија“.⁵⁵ Истовремено, Егзархијата поканила уште 30 Македонци во Бугарија да појдат за учители во Македонија, но никој од нив не одговорил на повикот.⁵⁶ Во Солун, Шапкарев, кој бил назначен за главен учител во солунските егзархиски училишта, ги нашол училиштата во очајна состојба. Во машкото училиште имало само 17 ученици првоодделенци и четворица повозрасни, кои составувале нешто налик на прв клас.⁵⁷ Во женското училиште учеле 11 ученички, од кои само 2-3 знаеле да читаат. Сите ученици, заедно со учителите и нивните семејства, биле сместени во една скромна изнајмена

⁵¹ Шапкарев, *За възраждането*, 297.

⁵² *Idem*, 296.

⁵³ Во литературата се истакнуваат неколку датуми за пристигнувањето на Шапкарев во Солун. Иако самиот Шапкарев вели дека пристигнал на 2 јуни 1880 година (Шапкарев, *За възраждането*, 298), Кандиларов тврди дека тоа се случило на 3 јуни (Георги Ст. Кандиларов, *Българският гимназии и основни училища во Солунъ, По случай на 50-годишнината на солунският български гимназии*, София: Македонски научен институт, 1930, 15), а Ванчев пак на 3 јули (Ванчев, *Солунската гимназия*, 67).

⁵⁴ Шапкарев, *За възраждането*, 298; Самиот Шапкарев потврдува дека бил назначен за учител во постојните основни училишта во Солун. Оттука, Кандиларов не е во право кога тврди дека Шапкарев со себе носел потпишан акт, со кој егзархот Јосиф го задолжил да отвори машка и женска гимназија во Солун (Кандиларов, *Българският гимназии*, 15).

⁵⁵ Шапкарев, *Предистория*, 40.

⁵⁶ *Idem*.

⁵⁷ Кандиларов, кој ги имал на увид сите официјални документи на гимназијата, истакнува дека овој прв клас бил базата на солунската бугарска гимназија (Кандиларов, *Българският гимназии*, 15).

куќа на бакалот Челеби.⁵⁸ Во октомври истата година, Шапкарев и кукушанецот Христо Вучков започнале со работа во солунското основно училиште во солунското маало Ајринџик.⁵⁹ Како резултат на плодната агитаторска дејност на Шапкарев, активноста на солунската егзархиска општина и претходно воспоставените врски во Солунско и Кукушко,⁶⁰ училиштето го посетувале 87 ученици,⁶¹ претежно од околината на Кукуш и Солун, од кои се формирале 4 одделенија и два класа.⁶² Брзиот успех резултирал со позитивни сигнали од Егзархијата за отворање на редовна и полна бугарска гимназија во Солун.⁶³ Меѓутоа, и покрај успешно завршената учебна година, пред почетокот на 1881/82 година, Шапкарев бил известен дека бугарската гимназија ќе биде отворена во Прилеп.

Тврдоглавоста на охриданиецот сепак се покажала решавачка. Шапкарев одбил да ги изврши наредбите на архимандритот Методи Кусев, кој како роден прилепчанин најмногу се залагал гимназијата да биде отворена во Прилеп. По долга расписка со разни егзархиски и политички фактори, Шапкарев успеал да издејствува гимназијата сепак да биде отворена во Солун. Притоа, меѓу другото, егзархискиот учител истакнал дека Европа може да види дека во Македонија живеат и Бугари само доколку гимназијата биде отворена во Солун, кој го

⁵⁸ Шапкарев, *За възраждането*, 300; Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 15.

⁵⁹ Ванчев, *Солунската гимназия*, 67; Д-р Георги Стрезов, кој во учебната 1880/81 година бил ученик во втор клас во солунското машко училиште, тврди дека часовите во оваа учебна година започнале на Коледе 1880, а наставата траела до Петровден 1881 (Георги Стрџовъ, *Първи стџпки на солунската гимназия*, In *Сборникъ Солунъ* [София: Художникъ, 1934], 285).

⁶⁰ Солунската општина испратила окружно до сите градски општини во Македонија, со кое ги известувала за отворање на машка и женска гимназија и пансион во Солун (Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 15-16).

⁶¹ О, М и Б, Погледъ върху развитието на българското учебно дѣло въ Турско прѣзъ послѣдното четвъртъ-столѣтие, in *Поигедъ върху дѣятелностѣта на Българската Егзархия, 1877-1902 г.* (Leipzig: Centralbuchdruckerei, 1902), 11; Иако во својот извештај до Егзархијата Шапкарев истакнал дека во училиштето имало 74 ученици во четирите одделенија и 13 ученици во двата класа, во своите подоцна напишани спомени тој вели дека во првата година од неговото учителствување во солунското класно училиште се запишале 128 ученици (Шапкарев, *За възраждането*, 304), Кандиларов пак запишал дека во училиштето се запишале 100 ученици и 40 ученички (Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 16), а Иванов 87 ученици (Ивановъ, *Македонската Alma mater*, 95). Доктор Георги Стрезов тврди дека вкупниот број на ученици во оваа прва година бил 60 (Стрџовъ, *Първи стџпки*, 285).

⁶² Шапкарев, *За възраждането*, 304.

⁶³ Во декември 1880 година, архимандрит Козма Пречистански упатил писмо до Шапкарев, во кое го известува дека Егзархијата сериозно размислувала за отворање на бугарска гимназија во Солун, која би била каменот од кој ќе се сопне грчката мегали идеја во Македонија (Idem, 304).

посетувале голем број на странци.⁶⁴ Истовремено, Шапкарев разгласил низ цела Македонија дека во Солун ќе се отвори бугарска гимназија со пансион. На тој начин, учебната година започнала со 123 ученици, распоредени во три гимназијални класа.⁶⁵

а) Која е отворена бугарската машка гимназија во Солун?

Едно од прашањата за кои што сè уште не постои согласност меѓу историчарите е годината во која што била отворена гимназијата. Додека современата бугарска историографија е едногласна во тврдењето дека гимназијата била отворена во 1880 г. од Кузман Шапкарев⁶⁶ – теза која што е прифатена и од западноевропски историчари⁶⁷ –

⁶⁴ Причините што ги истакнал Шапкарев биле мошне убедливи. Меѓу другото, тој инсистирал Солун да биде центарот на бугарското образование поради тоа што: „Ние не откриваме гимназија само за еден град, за Солун на пример, или за Прилеп, туку за целата област, за цела Македонија, чие седиште по секоја основа е Солун; друг подобен нема... Солун е центар на целата област. Тој колку е оддалечен од нејзината западна граница, од Струта или Костур на пример, толку е и од северната, од Куманово, Кратово и Тетово, а толку е и од источната, од Драма и Разлог. Како последица на ова учениците ќе се собираат (во Солун, б.н) како околу еден стожер... Тоа што Солун има бројно население е уште подобро. Луѓето не се развиваат само во училиштата, ќелиите, малите градови и села, туку во големите и разнородни општества... Ако нашите ученици завршат во Прилеп, што ќе познаваат од светот? Ќе ги знаат само Прилеп и прилепчани и ништо повеќе! А во Солун ќе видат броен и секаков свет и ќе научат многу нешта што не се учат в училиште. Само ако мислиме во гимназијата да произведуваме попови и калуѓери... тогаш не само во Прилеп, тогаш, ако сакате можеме да ја отвориме и во Мариово. А целта на отворањето на гимназијата не е таква... Прилеп е зафрлен град во внатрешноста на областа. Кој ќе не види, кој ќе не чуе дека и ние Бугарите разбираме што е наука и дека и ние имаме високи школки установи? Ќе не видат и чујат бухалите од кралимарковите кули и мариовските селани пазарцији! А ние имаме огромна потреба од пошироко европско познанство, кое може да се добие само во градови како Цариград и Солун... Солун е крајморски и трговски град... таму луѓето доаѓаат не само од цела Турција, не само од цела Европа, но и од целиот свет. Таму има конзули и поданици не само од сите европски држави, туку дури и од Америка. Нашата тамошна гимназија ќе му покаже на светот дека Македонија е населена од Бугари, дека Бугарите се напреден народ, дека имаат високи училишни установи, дека имаме и учени луѓе и тн... И најпосле, турската влада нема да може (да ја затвори гимназијата, б.н) во Солун... Таму има конзули кои во подобна ситуација може и да се застапат за заштита на установата (Idem, 311-312).

⁶⁵ О, М и Б, Погледъ върху развитието, II.

⁶⁶ Ванчев, Солунската гимназија, 67; Йордан Ванчев, За Солунската българска гимназија и за оцне нещо..., *Литературен фронт*, 8.02.1979, 7; Божинов, *Българската просвета*, 35; Илия Галчев, *Българската просвета в Солунския вилает* (София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005), 290; Петър Петров и Христо Темелски, *Църква и църковен живот в Македонија* (София: Македонски Научен Институт, 2003), 118-119.

⁶⁷ Mercia MacDermott, *Freedom or death, The life of Gotsé Delchev* (London&West Nyack: The Journeyman Press, 1978), 28.

изворите нудат поинаква претстава за годината во која е основана гимназијата.⁶⁸

Главен извор за почетоците на бугарската гимназија во Солун се белешките на Кузман Шапкарев. Тој истакнува дека кон крајот на декември 1880 година работел во „бугарското училиште во Солун“ и дека бугарската гимназија во најголемиот македонски град требала да се отвори од следната 1881/1882 година. Притоа, Шапкарев во прилог нуди и едно писмо од архимандритот Козма Пречистански, датирано 19.12.1880, во кое Пречистански вели дека Бугарската Егзархија сериозно размислувала да отвори гимназија во Солун.⁶⁹ Овие два податоци се доволни за да се фрли сомнеж врз тезата на современите бугарски историчари дека гимназијата започнала со работа во учебната 1880/1881. Шапкарев дополнително ја разнишува оваа теза, кога пишува дека пред почетокот на 1881/1882 година, тој сè уште ја чекал радосната вест дека во Солун ќе бидат отворени гимназија и пансион, и притоа го изразува своето незадоволство кога од учителите Карајовов и Минчев разбрал дека гимназијата ќе биде отворена во Прилеп.⁷⁰ Од писмата што ги приложува Шапкарев, може да се види и дека во август 1881 година тој бил назначен за учител во „солунското бугарско училиште“, додека во периодот од октомври до ноември 1881 година тој веќе зборува за гимназија.⁷¹ Понатаму Шапкарев запишал дека во октомври 1881 година во Солун пристигнал егзархискиот секретар Добри Ганчев, со цел да отвори гимназија. Потоа во детали раскажува како дошло до отворањето на гимназијата во 1881 година, при што истакнува дека била изнајмена куќа со 32 соби во која што бил сместен пансионот, и уште една голема куќа во која биле гимназиските училници, а притоа потенцира дека пред отворањето на гимназијата во октомври 1881 година, низ цела Македонија се прогласило дека во Солун ќе се отвори бугарска гимназија со пансион.⁷²

⁶⁸ Тука треба да истакнеме дека во врска со датумот на основање на солунската егзархиска гимназија, малобројните македонски историчари што го третираат ова прашање се држат до изворите и сметаат дека таа била отворена во 1881 година. Така, на пример, Димитар Димески истакнува дека учебната 1882/83 била втора година од постоењето на гимназијата, што значи дека прифаќа дека таа била основана во 1881/82, иако неговиот главен извор за ова прашање, Јордан Ванчев, тврди дека гимназијата била основана една година порано - Види: Димитар Димески, *Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает 1893-1903*, II издание (Скопје: Студентски збор, 1982), 116. Исто и Ванчо Ѓорѓиев прифаќа дека солунската гимназија била отворена во 1881 година: Ванчо Ѓорѓиев, *Анастас Лозанчев* (Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј – Скопје, Филозофски факултет, Институт за историја, 2014), 32.

⁶⁹ Шапкарев, *За възраждането*, 304.

⁷⁰ Idem, 309.

⁷¹ Idem, 314-315.

⁷² Idem, 311, 313.

Вториот извор за овој настан е Божил Рајнов, кој бил директор на гимназијата во учебните 1881/82 и 1882/83. Според Рајнов, тој есента 1881 година пристигнал во Солун заедно со егзархискиот секретар Добри Ганчев, и на едно заседание со „бугарските првенци во градот“, Ганчев, Рајнов и првенците решиле во Солун да се отвори гимназија под името „Св. Св. Кирил и Методиј“. Притоа, Рајнов истакнува дека оваа „прва бугарска гимназија во Солун се отвори без шум, без официјален молебен, без гости странци и без свечен говор“.⁷³

Третиот современ извор е д-р Георги Стрезов, кој во 1880/81 бил ученик во втор клас во солунското училиште, а во 1881/82 веќе бил во третиот клас во бугарската гимназија во Солун. Од раскажувањето на Стрезов се добиваат контрадикторни податоци. Тој најпрво вели: „Јас пристапив во солунската гимназија уште во 1880-1881, кога гимназијата уште не беше полна и го носеше името солунско главно училиште“,⁷⁴ а потоа кажува: „Отворањето на гимназијата може да се смета дека се случи во октомври 1881 година“.⁷⁵

Четвртиот извор кој оди во прилог на тезата дека гимназијата била отворена во 1881 година е една обемна монографија насловена „Поглед врз дејноста на Бугарската Егзархија 1877-1902“, издадена во 1902 година во Лајпциг и пишувана според официјални егзархиски документи. Автори на делото се претставникот на Егзархијата при Високата Порта - Никола Начов, тогашниот началник на училишниот оддел на Егзархијата - Атанас Илиев, и главниот секретар на Бугарската Егзархија во Цариград, Стојан Аргиров, потпишани со иницијалите О, М и Б. Во овој импозантен труд се потенцира дека во 1880/81 солунското училиште имало 4 одделенија и 2 класа и дека на 5 октомври 1881 година малото општинско училиште во Солун прераснало во солунска машка гимназија.⁷⁶ Притоа авторите ни нудат и неколку дополнителни информации поврзани со почетоците на гимназијата. Шапкарев во своите белешки споменува дека во првата година како главен учител во солунското училиште имал 128 ученици, кои, кога чуле дека тој е главен учител, дотрчале „како овци по сол“.⁷⁷ Меѓутоа, од архивските документи може да се забележи дека во 1880 ситуацијата во солунското училиште била трагична од бугарско гледиште, и далеку од таква како што Шапкарев ја прикажува. Имено, училиштето го посетувале 74 ученици во четирите одделенија и 13 ученици во двата класа. Притоа, според непознатиот извор кој ја известува

⁷³ Божилъ Райновъ, Две години въ Солунъ, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), 122-123.

⁷⁴ Стрѣзовъ, Първи стѣпки, 285.

⁷⁵ Idem, 286.

⁷⁶ О, М и Б., *Поиледъ върху дѣйствиелностиѣта*, 10-11.

⁷⁷ Шапкарев, *За възраждането*, 304.

Бугарската Егзархија: „Сите ученици и ученички се деца на родители доселени во Солун... Речиси сите ученици од двата пола, кои се помали од 10 години, а некои и поголеми, уште не знаат да зборуваат бугарски... а меѓу себе, дури и во училиштето, разговараат на грчки“.⁷⁸ Понатаму, кога известуваат за 1881/82 година, авторите истакнуваат дека финансирањето на солунското училиште, откако на 5 октомври 1881 година прераснало во гимназија, го презела Бугарската Егзархија, и дека во него веќе учеле 123 ученици од сите краишта на Македонија, распоредени во три класа.⁷⁹ Според овие информации, дополнително се зацврстува мислењето дека во 1880/81 училиштето во Солун сè уште било локално и адекватно на основно училиште, додека во 1881/82 веќе прераснало во гимназија, а како последица на финансиските средства доставени од Егзархијата, во него биле собрани ученици од сите краишта на Македонија.

Конечно, оваа верзија ја потврдува и егзархискиот секретар Добри Ганчев, кој во своите спомени истакнува дека дошол во Солун за да ја отвори првата бугарска гимназија во Македонија, и дека истата била отворена на 5 октомври 1881 година, со Божил Рајнов како нејзин прв директор.⁸⁰

Меѓутоа, покрај сведоштвата на директните учесници при основањето на гимназијата, и покрај официјалните документи на Бугарската Егзархија, кои потврдуваат дека гимназијата започнала да работи во учебната 1881/82 година, во бугарската историографија упорно се потенцира дека првата година на солунската гимназија е учебната 1880/81.

Прв кој истакна дека гимназијата била отворена во 1880 година е Георги Кандиларов, долгогодишен директор на солунската гимназија, кој во 1883 година на тоа место го заменил директорот Божил Рајнов. Според Кандиларов, наставата во солунската гимназија започнала во октомври 1880 година, со два класа. Притоа Кандиларов премолчува дека во 1880 името на установата била солунско главно училиште, а покрај двата класа во училиштето имало и 4 одделенија составени од деца помали од 10 години, кои меѓусебно зборувале на грчки. Како потврда на погоре кажаното, Кандиларов тврди дека учебната 1881/82, кога директор бил Рајнов, била втора година од работата на гимназијата.⁸¹ Кандиларов нуди и еден нов момент, кој не е забележан ниту од Шапкарев, ниту од авторите на „Поглед врз дејноста на Бугарската Егзархија 1877-1902“. Имено, иако самиот Шапкарев потврдува

⁷⁸ О, М и Б, Погледъ върху развитието, II.

⁷⁹ Idem.

⁸⁰ Добри Ганчев, *Спомени*, ed. Цочо Билярски-Ива Бурилкова (София: Слово, 2006), 188.

⁸¹ Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 16.

дека бил назначен за учител во постојните основни училишта во Солун, Кандиларов тврди дека во август 1880 година Шапкарев со себе од Цариград донел потпишан акт, со кој егзархот Јосиф го задолжил да отвори машка и женска гимназија во Солун.⁸²

Современата бугарска историографија го прифаќа тврдењето на Кандиларов. Притоа, бугарските историчари настапуваат мошне агресивно кон тезите дека гимназијата започнала да работи во 1881 година.

Најжесток застапник на горната теза е Јордан Ванчев. Тој во 1970 година најпрво истакнува дека солунската гимназија ја основал Кузман Шапкарев во 1880 година,⁸³ а во 1979 година влегува во жесток судир со еден од наследниците на Божил Рајнов, кој се „дрзнал“ да каже дека гимназијата била основана во 1881 година, а нејзин прв директор бил неговиот предок.⁸⁴ Притоа, Ванчев доаѓа до мошне чуден заклучок дека самите извори, пред сè Шапкарев, докажуваат дека гимназијата била отворена во 1880 година, притоа толкувајќи ги изворите по своја волја и убедување.⁸⁵ Во 1978 година британската историчарка Мерсија Мекдермот го популаризира ова мислење и во Европа, откако истакнува дека солунската гимназија била отворена во 1880 година.⁸⁶ Истото мислење го застапуваат и бугарските историчари Воин Божинов,⁸⁷ Илија Галчев,⁸⁸ Петар Петров и Христо Темелски.⁸⁹

На што се должат ваквите тврдења?

Во учебната 1882/83 година во солунската гимназија се јавил првиот посериозен отпор на дел од наставничкиот кадар против централистичката политика на Егзархијата. Меѓу главните актери на отпорот бил Божил Рајнов, кој заедно со Трајко Китанчев се залагал за автономија на училишното дело, особено по прашањето за карактерот на образованието и методите на наставата. Егзархијата веднаш реагирала на ваквата активност на Рајнов и Китанчев, сменувајќи ги од нивните должности.⁹⁰ Наследник на Рајнов на директорското место бил токму Георги Кандиларов, кој настапувал како „послушно орудие во рацете на Егзархијата“.⁹¹ Оттука, кога го пишува својот труд за солунската гимназија, Кандиларов се нашол во мошне неповолна

⁸² Idem, 15.

⁸³ Ванчев, Солунската гимназија, 67.

⁸⁴ Ванчев, За Солунската бугарска гимназија, 7.

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ MacDermott, *Freedom or death*, 28.

⁸⁷ Божинов, *Българската просвета*, 35.

⁸⁸ Галчев, *Българската просвета*, 290.

⁸⁹ Петров-Темелски, *Црква*, 118-119.

⁹⁰ Димески, *Македонското националноослободително движење*, 116-117.

⁹¹ Idem, 117.

ситуација. Доколку прифател дека гимназијата била основана во 1881 година, тогаш ќе требало да се истакне и фактот дека нејзин прв директор бил непожелниот Божил Рајнов, кој се замерил со Егзархијата. Веројатно на ова се должи и фабрикуваниот податок на Кандиларов дека во август 1880 година Шапкарев со себе донел потпишан акт, со кој егзархот Јосиф го задолжил да отвори машка и женска гимназија во Солун.

Од друга страна, гледајќи го списокот на директорите на солунската гимназија, може да се забележи дека до 1896 година сите директори на гимназијата биле етнички Бугари: Божил Рајнов и Георги Кандиларов биле од Котел, Костадин Стателов од Ласковец, Никола Начов од Стара Загора, Димитар Хаџииванов од Јамбол, Васил К'нчов од Враца и Михаил Сарафов од Трново. Иако сите ученици и најголемиот број на учители во истиот период биле од Македонија, директорското место било редовно резервирано за луѓе од Бугарија. Ваквото инсистирање на Егзархијата управувањето со гимназијата да им биде доверено на етнички Бугари провоцира незгодни прашања и доведува до заклучоци за коишто бугарската историографија тешко би нашла адекватен одговор. Но доколку пред имињата на горенаведените директори се стави името на охриданиецот Кузман Шапкарев, лесно би се избегнале сите непосакувани прашања. Можеби токму ова е причината за неразбирливото инсистирање на бугарските историчари дека гимназијата била отворена во 1880 година од Шапкарев, иако изворите покажуваат нешто друго?

Од дотука изнесеното можеме да заклучиме дека во 1880 година Кузман Шапкарев бил назначен за главен учител на солунските училишта. Неговата улога при основањето на солунската гимназија е спорна. Меѓутоа, Шапкарев никогаш не бил назначен за директор на гимназијата. Напротив, прв директор бил Божил Рајнов, кој го зазел своето место од самото формирање на гимназијата на 5 октомври 1881 година. „Поради интриги од колегите“, на 18 ноември 1881 година Шапкарев бил отстранет од гимназијата и назначен за учител во Кукуш.⁹² Солунската гимназија била своевиден наследник на солунското машко училиште, а годината во која што Шапкарев учителствувал во Солун би можеле да ја третираме како подготвителен период пред официјалното отворање на гимназијата. Меѓутоа, изворите убедливо докажуваат дека солунската гимназија именувана според словенските просветители Кирил и Методиј започнала да функционира на 5 октомври 1881 година.

⁹² Шапкарев, *За възраждането*, 315.

б) Улога и цел

За целосно да ги разбереме улогата што ѝ била наменета на солунската бугарска гимназија и нејзината конечна цел, нужна е подетална анализа на сите аспекти од нејзиното функционирање: начинот на финансирање и управување, нејзината внатрешна структура, односот кон надворешниот свет, предметите во гимназијата, како и профилот на директорите, учителите и учениците.

а) Отчетот на Трајко Китанчев за учебната 1882/83 година, објавената архивска документација и спомените на дел од директорите и учителите нудат одличен увид во првите години од работата на солунската машка гимназија.

Кратките спомени на директорот Божил Рајнов оставаат впечаток дека во првите години од работењето на гимназијата финансискиот товар за нејзината издршка во најголема мера го носеле „македонските Бугари“, дарезливите солунски граѓани и солунската црковно-училишна општина. Притоа, Рајнов напоменува дека гимназијата била финансиски помогната и од главниот управник на Источна Румелија, кнезот Александар Богориди.⁹³ Китанчев потврдува дека и во 1882/83 учителскиот совет немал никаков увид врз финансиите, со коишто располагала пансионската комисија, составена главно од членови на црковно-училишната општина,⁹⁴ а Кандиларов тврди дека во првите две години општината обезбедувала значителен дел од средствата за плати и издршка на пансион.⁹⁵

Горните сведоштва наведуваат на помислата дека Бугарската Егзархија воопшто не била инволвирана во уредувањето и финансирањето на солунската машка гимназија, и дека таа била на товар на локалното македонско население. На тој начин се наметнува впечатокот дека бугарското образование било резултат на желбата на Македонците да се образуваат на бугарски јазик, за којашто биле подготвени да жртвуваат значајни материјални средства. Меѓутоа, дури и во почетоците на гимназијата, Егзархијата не останала целосно настрана од финансирањето на оваа прва бугарска средношколска установа во Македонија. Најпрво егзархот Јосиф I го искористил својот авторитет и на 28.10.1881 година побарал од владата на Источна Румелија да

⁹³ Божил Рајнов, *Преди йоловинъ вѣкъ* (София: Държавна печатница, 1934), 25.

⁹⁴ *Съчинения на Трајко Китанчевъ*, ед. Юрданъ Ивановъ (София: Д. Головъ, 1898), 84

⁹⁵ Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 19; За слабата инволвираност на Егзархијата во финансирањето на гимназијата потврдува податокот дека директорот Божил Рајнов, по неколку неуспешни обиди да издејствува финансиска помош од Егзархијата, самоиницијативно собрал 400 лири од побогатите родители на гимназијалците, со кои започнал изградба на ново двокатно здание, во кое требале да се сместат училиниците (*Idem*, 24).

одобри финансиски средства коишто секоја година би ѝ биле испраќани на солунската гимназија. Владата во Пловдив го разгледала барањето и ја одобрила помошта. На тој начин, веќе во 1882 година румелиската влада испратила парична помош од 3 000 турски лири за опремување на учебните кабинети на солунската гимназија.⁹⁶ Нешто порано, на 17.01. 1882 година, за околу 1850 турски лири во Солун била купена куќа во којашто била сместена гимназијата. Најголемиот дел од овие средства биле обезбедени токму од Егзархијата.⁹⁷ Куќата била купена на име на некој трговец со кожи во Цариград, а во 1901 година била префрлена на име на егзархот Јосиф I.⁹⁸

Почнувајќи од учебната 1883/84, Егзархијата веќе и официјално станува главен финансиер на солунската гимназија. По создавањето на трибутарното Кнежество Бугарија и автономната провинција Источна Румелија, владите во Софија и Пловдив биле преокупирани со внатрешното устројство на овие две провинции и не посветувале доволно внимание на училишната пропаганда во Македонија. Сите проблеми поврзани со основањето и функционирањето на бугарските училишта во Трите вилаети ѝ биле оставени на Егзархијата. Но, егзархот речиси две години отсутствувал од Цариград, а финансирањето на Егзархијата сè уште не било законски уредено, па и доколку биле отпуштани парични средства за училиштата во Македонија, тие биле нередовни.

Во јануари 1882 година бугарскиот министер за надворешни работи и вероисповед, Георги Влкович, изготвил правилник за финансирање на црковно-просветното дело на Егзархијата во Османлиската Империја. Истата година и официјалниот претставник на кнежевската влада при руското генерално конзулство во Солун, Наум Спространов, подготвил проект-правилник за уредување и управување на црковно-училишните општини во Македонија.⁹⁹ Во 1882 година владата во Софија за прв пат префрлила 100 000 лева на сметката на Егзархијата, наменети за потребите на училиштата во Македонија.¹⁰⁰ Веќе во јануари 1883 година, новиот министер за надворешни работи и

⁹⁶ Божинов, *Бџларската и просветата*, 36.

⁹⁷ Според Начов, Илиев и Аргиров, куќата била купена за 1850 лири, од кои 1050 биле обезбедени од Егзархијата, а околу 800 лири биле собрани од дарители во Солун и Цариград (О, М и Б, Погледъ върху развитието, 12). Според Благој Димитров, куќата била купена за 1880 турски лири: Благој Димитровъ, *Общъ погледъ върху солунскитѣ бџларски гимназии*, In *Сборникъ Солунъ*, Софија: Художникъ, 1934, 364.

⁹⁸ Кандиларовъ, *Бџларскиитѣ гимназии*, 19.

⁹⁹ Ванчо Ѓорѓиев, *Слобода или смртъ, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилаетъ 1893-1903* (Скопје: Табернакул, 2003), 99.

¹⁰⁰ Божинов, *Бџларската и просветата*, 43.

вероисповед, Константин Стоилов, изработил програма за пропагандно дејствување во Македонија и ја поднел до кнезот Батенберг.¹⁰¹ Кнезот и владата во Софија ја одобриле програмата, која послужила за регулирање на заемните односи помеѓу владата во Софија, румелиската влада и Бугарската Егзархија во врска со сите прашања поврзани со училишното дело во Европска Турција.¹⁰² Меѓу другото, било решено прашањето за постојано финансирање на Егзархијата. Средствата што ги издвојувала бугарската влада за поддршка на училишното дело во Македонија се дистрибуирале до црковно- училишните општини, но под контрола на Егзархијата.¹⁰³ За полесна реализација на оваа одредба, во 1883/84 година при Егзархијата бил формиран Училиштен оддел, со задача да раководи со учебната дејност и да го надгледува трошењето на средствата. Од едно писмо на Јосиф I до бугарскиот министер за надворешни работи, можеме да видиме дека во учебната 1883/84 година Егзархијата располагала со 603 242 франци, од кои 562 142 биле обезбедени од владата во Софија, 34 500 од румелиската влада во Пловдив и 4 600 франци од добротворното друштво во Пловдив.¹⁰⁴ Сите горенаведени податоци јасно кажуваат зошто дури во 1883 година Егзархијата започнала редовно да ја финансира солунската гимназија, но, меѓу другото, и дека Бугарската Егзархија станала само медијатор при финансирањето на гимназијата во Солун, а вистинскиот финансиер биле владата во Пловдив, и, пред сè, владата на Кнежество Бугарија.

Со исклучок на првите две години од своето функционирање, од 1883 до 1913 година, буџетот на солунската машка гимназија бил полнет од средства обезбедени од Егзархијата и од учениците-пансионери. Во 1883/84 година Егзархијата ги исплаќала платите на професорите (45 648 лева) и средствата наменети за 60 ученици, егзархиски стипендијанти. Остатокот од буџетот (98 048 лева) бил обезбеден од средствата што во гимназиската каса ги внеле 184 пансионери, и 12-те пансионери субсидирани од разни благодетели.¹⁰⁵ Истиот принцип бил задржан до затворањето на гимназијата во 1913 година. Егзархијата ги исплаќала платите на учителите и на вработените во пансионот, како и издршката на 60 стипендијанти, а останатите средства ги обезбедувале самите пансионери.¹⁰⁶

¹⁰¹ *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ (1800-1919 година)*, II дел, Трето дополнето и проширено издание, Скопје: УКИМ, 1976), 263-273.

¹⁰² Божинов, *Българската просвета*, 44.

¹⁰³ Ѓорѓиев, *Слобода или смрт*, 100.

¹⁰⁴ Божинов, *Българската просвета*, 44.

¹⁰⁵ Кандиларовъ, *Българският гимназии*, 28.

¹⁰⁶ Буџетот на гимназијата најчесто се движел помеѓу 4 000 и 6 000 турски лири, без нагорна тенденција. Напротив, по отворањето на други егзархиски гимназии и

б) Како и во случајот со финансирањето на солунската машка гимназија, во првите две години од постоењето на оваа установа, контролата на Егзархијата била прилично лабава, но далеку од непостојечка. Во својот отчет за учебната 1882/83 година, Трајко Китанчев во неколку наврати се жали на несериозниот однос на Егзархијата кон училишното дело во Солун. Уште при доаѓањето на учителите на почетокот на годината, ништо не било спроведено од Егзархијата. Гимназијата немала ни програма, ни правилници, ниту пак инструкции за управувањето. Единствено биле назначени директор и инспектор со неопределени должности. Било предвидено и формирање на учителски совет, но без да се предвидат неговите права и должности.

Неорганизираноста набргу довела до кавги и дисхармонија, особено помеѓу директорот Рајнов и инспекторот К. Стателов.¹⁰⁷ Поради ваквата поставеност на работите, дел од учителите ја презеле организацијата на гимназијата во свои раце. Директорот Рајнов поднел оставка, но продолжил да ја претставува гимназијата пред османлиските власти и општеството. Инспекторот Стателов бил задолжен да спроведува внатрешна контрола. Во декември 1882 година бил формиран учителски совет, под претседателство на Трајко Китанчев, кому му биле доверени должностите од кои доброволно се откажале директорот и инспекторот. Во јануари 1883 година бил изработен и правилник кој бил испратен за одобрување во Егзархијата.¹⁰⁸ Меѓутоа, Егзархијата целосно ги игнорирала сите барања што доаѓале од Солун. Иако „уште од почетокот на годината имаше доверливи лица во гимназијата“, кои тајно известувале за сè што се случувало,¹⁰⁹ Бугарската Егзархија воопшто не одговарала на барањата и повиците од учителите: Таа не одговорила на барањето да го потврди правилникот, да ги одреди неработните денови, а не одговорила ни на молбите да им

педагошки училишта во Македонија, буџетот на гимназијата се намалувал паралелно со намалувањето на бројот на учениците, а од 1897-1905, поради затворањето на пансионот, буџетот предвидувал само плати за учителите. Рекордна висина буџетот на солунската машка гимназија достигнал во учебната 1907/08 година, кога изнесувал 7 985 турски лири (Idem, 40,44, 46, 53, 57-62, 69).

¹⁰⁷ *Съчинения на Трајко Китанчевъ*, 71; Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 23; Зографов погрешно заклучува дека Трајко Китанчев бил инспектор, па дури и вели дека меѓу вработените се јавиле две теченија, од кои во едното биле директорот Рајнов и инспекторот Китанчев, кои се залагале за уредување на гимназијата и пансионот врз помодерни начела. Точно е дека постоеле две спротивставени групации, и точно е дека Рајнов и Китанчев биле предводници на едната групација, меѓутоа Китанчев тоа го правел од функција на учител, а не на инспектор. Инспекторот Стателов всушност припаѓал на другата групација и токму тој бил главниот противник на директорот Рајнов (Драганъ Зографовъ, Трајко Китанчевъ, *Ил Сборникъ Солунъ*, Софија: Художникъ, 1934, 269).

¹⁰⁸ *Съчинения на Трајко Китанчевъ*, 71-73.

¹⁰⁹ Idem, 71.

се помогне на учениците, бидејќи воопшто немале ни учебници, ни учебни помагала. Единствениот добиен одговор бил на укажувањата за лошите услови во пансионот, на кои на учителите им се одговорило да си ги гледаат лекциите и да не пишуваат сè и сешто.¹¹⁰

Меѓутоа, по 1883 година Егзархијата веќе започнала да воспоставува целосна контрола врз управувањето со гимназијата. Рајнов и Китанчев биле отстранети од своите места, а за нов директор бил поставен Георги Кандиларов, кој пристигнал во Солун откако во Цариград егзархот му ги објаснил „своите погледи и желби за училишно-воспитното дело во солунската гимназија“.¹¹¹ Кандиларов набргу ги имплементирал дел од желбите на егзархот. Директорот ги презел сите функции што претходно ги вршеле повеќе лица. Покрај тоа што ја претставувал гимназијата пред надворешниот свет, тој бил задолжен за сите внатрешни работи на гимназијата и на пансионот, кои во претходните години ги вршеле инспекторот и училишниот совет. За разлика од порано, кога членовите на пансионската комисија која располагала со буџетските средства на гимназијата биле избирани од општината, сега во комисијата влегле директорот Кандиларов, и еден од ретките Бугари во гимназискиот учителски кадар, минатогодишниот инспектор – К. Стателов. Притоа, директорот на гимназијата бил и претседател на пансионската комисија.¹¹²

Кон крајот на 1887 година дошло до дополнителна централизација во управувањето со гимназијата. Имено, во овој период во Егзархијата биле изработени правилници за четирикласните и полните гимназии во Европска Турција. Истите биле испратени за мислење во Софија, каде што биле одобрени. Со овие правилници дошло до значително зацврстување на централистичкото начело во бугарскиот образовен систем во Македонија. Егзархијата си присвоила врховен надзор и целосна контрола при управувањето со гимназиите. На директорите, кои биле назначувани од Егзархијата и биле должни да даваат отчет само пред неа, им биле дадени огромни ингеренции, додека учителскиот кадар немал никаква улога при водењето на гимназиските работи.¹¹³

Во 1892 година своите прсти во водењето на гимназијата отворено ги вмешала и бугарската влада. Откако по наредба на премиерот Стефан Стамболов за началник на Училишниот оддел во Цариград бил поставен неговиот послушник, Лазаров, Одделот се претворил во самостојна институција. Распоредувањето на директори и учители во

¹¹⁰ Idem, 69, 73, 81-82.

¹¹¹ Кандиларовъ, *Българският гимназии*, 25.

¹¹² Idem, 20, 23, 25.

¹¹³ Божинов, *Българската просвета*, 67-68.

Македонија, а во тие рамки и во солунската гимназија, го вршел директно Лазаров, но не по наредба на егзархот, како што било до тогаш, туку по наредба на бугарскиот премиер.¹¹⁴ Ваквата ситуација постепено довела до жестоки поделби и во солунската машка гимназија. Со оглед на тоа што за сметка на локалните македонски учители Лазаров отворено ги фаворизирал етничките Бугари, солунските учители се поделиле на Северњаци и Македонци. Првите, етничките Бугари, ја имале сета власт. Како што забележува Петар Поп Арсов, „тие колат и бесат“, а македонските учители „кога влегуваат во гимназиската зграда се чувствуваат како во некоја турска канцеларија, каде треба добро да ги обмислат своите зборови... инаку биваат прогласувани за сепаратисти и тешко на златната им службичка“.¹¹⁵ Македонците биле обвинувани дека се просјаци, кемидадешковци, дека „за пари станувале Цигани“, што дополнително ги заострувало односите меѓу учителите Бугари и Македонци. Во овој конфликт се замешала и Егзархијата, која, иако се наоѓала во немилост кај бугарскиот премиер, сепак застанала на страната на своите бугарски сонародници, а македонските учители ги преместувала во позафрлени места во земјата, или пак ги отпуштала како „неблагоденствени и сепаратисти“.¹¹⁶

в) При своето формирање, солунската бугарска гимназија „Св. Кирил и Методиј“ имала три класа. Во секоја следна година учениците се префрлале во нов клас, а во учебната 1885/86 година, со отворањето на седмиот клас, гимназијата станала полна – реалка.¹¹⁷ На тој начин солунската машка гимназија била првата седумкласна бугарска гимназија во Македонија, а трета полна бугарска гимназија, по оние во Софија и Пловдив.¹¹⁸ Гимназиската диплома веднаш била признаена од владата во Софија, а во 1888/89 година и од владите во Србија и неколку други земји. На тој начин, матурантите од солунската бугарска гимназија можеле да го продолжат своето образование на факултетите во овие држави.¹¹⁹ Во учебната 1910/11 гимназијата станала осумкласна, со тоа што долните три класа биле прогимназијални.¹²⁰

За подобра обука на послабо подготвените учители во основните училишта, за време на летниот распуст во 1884 г. при солунската

¹¹⁴ Вардарски (Петар Поп Арсов), *Стамболовиштината во Македонија и нејзиниите ирештавници*, ed. Ванчо Ѓорѓиев (Скопје: Табернакул, 2006), 44.

¹¹⁵ *Idem*, 77-78.

¹¹⁶ Ванчо Ѓорѓиев, *Петар Поп Арсов, Прилои кон ироучувањето на македонското националноослободително движење* (Скопје: Матица Македонска, 1997), 47.

¹¹⁷ Кандиларовъ, *Бѣларскиѣт ѣмназии*, 42.

¹¹⁸ Ванчев, *Солунската гимназия*, 74.

¹¹⁹ Кандиларовъ, *Бѣларскиѣт ѣмназии*, 58.

¹²⁰ *Idem*, 73.

гимназија бил отворен привремен педагошки курс,¹²¹ а за подготовка на учители за основните и трикласните училишта во Македонија, во 1886/87 во гимназијата започнал со работа двогодишен педагошки курс. Со курсот раководел директорот на гимназијата, а предавачите биле од гимназискиот професорски кадар. Курсот постоел до 1895/96 година и го завршиле 129 ученици, од кои 114 биле од Македонија.¹²² Во 1893/94 година при гимназијата се отворил класичен оддел за учениците од 4 клас нагоре. Одделот бил укинат во 1899/1900 година, и повторно воведен во 1910/11, бидејќи според програмите на странските универзитети, класичниот курс станал задолжителен за сите што сакале да студираат право, медицина, историја и филологија.¹²³ Во 1899/1900 година, на местото на класичниот оддел во гимназијата бил отворен трговски курс.¹²⁴

Една од карактеристиките на солунската гимназија, поради која честопати предизвикувала восхит кај посетителите, била нејзината извонредна техничка опременост. При првата посериозна субвенција од Егзархијата, гимназијата се снабдила со богат кабинет по физика и со хемиска лабораторија, кои биле опремени со уреди од Германија и Русија.¹²⁵ На 1 април 1893 година, на иницијатива на Васил К'нчов, во гимназијата била поставена метеоролошка станица, која била уредена од директорот на главната физичка опсерваторија во Санкт Петербург. Станицата била единствена во Македонија и прва во границите на Османлиската Империја.¹²⁶

Гимназијата располагала и со богата библиотека, во која имало 2204 книги, од кои 426 биле со религиозна содржина, 670 литература и белетристика, 229 за историја и географија, 144 за филозофија, 184 филологија и тн.¹²⁷

г) Директорите и учителите во гимназијата воделе мошне голема грижа за редовноста и дисциплината во училиштето. Притоа, учениците честопати биле подложени на војнички режим. Наставата се одвивала претпладне и попладне, а домашните задачи се работеле од 17:30-21:30, со половина час пауза за вечера. Сите овие активности биле под надзор на дежурен воспитувач. Во неделите и празниците, построени по раст и придружувани од гаваз, учениците оделе в црква.

¹²¹ О, М и Б, Погледъ върху развитието, 36.

¹²² Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 109-113.

¹²³ Idem, 73, 114; О, М и Б, Погледъ върху развитието, 95.

¹²⁴ Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 113.

¹²⁵ Юлиянъ Офнеръ Шумлянски, Кабинетътъ по естествена история при солунската мъжка гимназия, *Ил Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), 315; Стрѣзовъ, *Първи стѣпки*, 289.

¹²⁶ Ивановъ, *Македонската Alma mater*, 100; Галчев, *Българската просвета*, 297.

¹²⁷ Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 63.

Сето ова, како што истакнува Кандиларов, имало за цел да ја рекламира гимназијата пред општеството, за да се разнесуваат раскази за неа низ провинцијата.¹²⁸

Со оглед на тоа што мнозинството ученици не биле од Солун, била купена куќа во којашто бил сместен пансион. Всушност, улогата на пансионот и пансионерите била исто толку важна за бугарската пропаганда колку што била и самата гимназија. Пансионерите доаѓале од сите краишта на Македонија и секој од нив со себе го носел својот провинцијален дух. По завршувањето на учебната година, учениците добивале задолжение да соберат етнографски и фолклорен материјал од својот град или село, за да го презентираат пред целиот клас на почетокот од следната година. На тој начин, ученикот од Разлошко се запознавал со Костурско, а ученикот од Кумановско со начинот на живот во Серско.¹²⁹ Пансионот ја играл улогата на армијата во независните држави, бидејќи дружењето и разговорите ја креирале првата проекција за татковината кај младите Македонци. Притоа, присуството на ученици од Одринско и укажувањата на професорите што доаѓале од Бугарија, ја проектирале татковината на многу поголема територија. Јасно, крајната цел на бугарските пропагандни фактори била Македонците уште од најмали нозе да развијат бугарски патриотизам и да го доживеат своето родно место само како мал дел од една голема Бугарија.

Големо внимание се посветувало на впечатокот што гимназијата го оставала пред надворешниот свет. Од една страна, тенденцијата била да се импресионира локалното македонско население. Секоја среда и недела, пансионерите биле облечени во униформа од темно-син волнен котленски шајак, куртка и панталони со црвени кантови и жолти метални копчиња, и црвени фесови. Наредени во долга редица, тие сред пладне излегувале на редовна прошетка низ Солун, придружувани од своите учители. Лете се враќале во своите домови облечени во униформата, за населението да ги гледа како воспитаници на царштината и за да развијат желба кај нивните млади сограѓани и соселани и тие да учат во Солун.¹³⁰ Вратите на гимназијата постојано биле отворени за случајните намерници од сите краишта на Македонија, за „со свои очи да ги видат тие чуда за кои толку се зборувало“.¹³¹ Притоа тие го гледале портретот на султанот закачен на гимназиските ѕидови, и се уверувале дека „царот им ја дозволи уката на Бугарите“.¹³² Директорите ги прифаќале овие посетители, на кои не

¹²⁸ Idem, 20.

¹²⁹ Стрџзовъ, Първи стџпки, 287.

¹³⁰ О, М и Б, Погледъ върху развитието, 37; Кандиларовъ, *Българският...*, 20,22, 28.

¹³¹ Стрџзовъ, Първи стџпки, 289.

¹³² Кандиларовъ, *Българският гимназии*, 31.

забравале да им ги раскажат зборовите на кнезот Батемберг, кој во-одушевен од отворањето на солунската гимназија, ја упатил пораката: „Кажете им на сите солунски Бугари дека јас како бугарски кнез постојано мислам на нив“.¹³³

Од друга страна, нужно било да се остави добар впечаток и пред странците. На испитите на крајот од учебната година присуствувале локалниот валија, шефови на разни државни установи, конзулите на големите сили, претставници на печатот, првенци од сите народност и тн.¹³⁴ За да се придобие милоста на османлиските власти, гимназијата ги отвора вратите за учителите и учениците од единствената турска прогимназија во Солун, кои редовно доаѓале во бугарската гимназија за да вршат експерименти по физика.¹³⁵

Сепак, најголема реклама за големината на гимназијата претставувал празникот на светите Кирил и Методиј. Секоја година на 11 мај (ст. стил) гимназијата организира прослава по повод денот на словенските просветители. Посебно импресивна била прославата во 1885 година, по повод 1000 годишнината од смртта на Методиј, организирана со финансиски средства на Егзархијата.¹³⁶ На празникот биле поканети и зеле учество претставници на власта, на големите сили и на сите егзархиски општини во Македонија. Настанот започнал со црковна служба со 12 свештеници, облечени во нови одежди подарени од рускиот св. Синод, со црковен хор, запалени свеќи и икона од просветителите, подарена од рускиот манастир Св. Пантелејмон. Потоа следувала величествена манифестација низ солунските улици. Во процесијата, покрај учителите и учениците облечени во свечени униформи, учествувале и гостите од другите егзархиски општини во Македонија, облечени во своите локални носии. На централниот настан директорот одржал свечен говор за значењето на овој празник за целото словенство, за бугарскиот народ, за Македонија и Солун. За спомен на настанот биле отпечатени картички со ликот на бугарскиот егзарх Јосиф I. На вечерниот банкет присуствувале 350 гости и се држеле говори за целокупноста на бугарскиот народ, за бугарската просвета во Македонија, за Егзархот и за бугарскиот кнез. Прославата завршила со бенгалски оган.¹³⁷ За да се надополни претставата за бугарскиот карактер на првите словенски просветители и на Македонците, веќе следниот ден, на 12 мај, се одржувала прослава по повод годишнината од првата бугарска историја на Пајсиј Хилендарски.¹³⁸

¹³³ Райновъ, Две години въ Солунъ, 127.

¹³⁴ Idem, 125, 130.

¹³⁵ Кандиларовъ, Българскиятъ гимназии, 39.

¹³⁶ Idem, 33.

¹³⁷ Idem, 33-35; О, М и Б, Погледъ върху развитието, 37; Стрѣзовъ, Първи стѣпки, 289.

¹³⁸ Кандиларовъ, Българскиятъ гимназии, 76.

За целосно да им парира на останатите гимназии во Македонија, при бугарската солунска гимназија во 1900 година бил формиран оркестар,¹³⁹ а во 1908 и „гимнастичко друштво на отоманските Бугари во гр. Солун“.¹⁴⁰

д) За подобро да ја доловиме целта на одредена образовна установа, вклучително и солунската бугарска гимназија, потребно е да ја имаме предвид нејзината предметна програма. Уште во првите години од своето постоење, солунската машка гимназија ја приспособила својата предметна програма со програмите на гимназиските училишта во Софија и Пловдив. За основа била земена програмата во пловдивската реална гимназија, приспособена на реалните потреби. Оттука, со оглед на тоа што „учениците (во солунската гимназија, б.н) доаѓале со идејата дека Бугарите немаа свое минато и дека се најдолниот род на земјата“,¹⁴¹ во учебната 1882/83 било решено предметот бугарска историја да се воведо од првиот клас во гимназијата. Поради значењето на грчкиот јазик во Солун, во вториот клас бил воведен и предметот грчки јазик, а во првиот клас биле воведени предметите турски и француски јазик. На тој начин, предметната програма во тогаш четирикласната солунска гимназија ја сочинувале предметите: бугарски јазик, бугарска историја, закон божји, математика, физика, природни науки, географија, општа историја, книжевност, аритметика, краснопис, цртање, француски, грчки и турски јазик.¹⁴² Со понатамошниот развој на гимназијата и нејзиното прераснување во полна, седумкласна гимназија, покрај горенаведените предмети се изучувале и старобугарски јазик (старословенски), логика, психологија, алгебра, геометрија, дескриптива, космографија, хемија, латински јазик и геометриско цртање. Сепак, фондот на часови за секој одделен предмет јасно покажува дека акцентот бил ставен на историјата, на бугарскиот јазик, како и на турскиот и францускиот јазик.¹⁴³

Со исклучок на часовите по грчки, француски и турски, наставата се изведувала исклучиво на бугарски јазик, без никакво право на некаков компромис и употреба на македонскиот јазик во наставата. Ваквото инсистирање на бугарскиот јазик за сметка на мајчиниот македонски јазик, често резултирало со отворено незадоволство кај македонските ученици, а понекогаш и со бунтови. Така, во учебната 1887/88 година во солунската гимназија избиле нереди и ученички бунт, чијашто иницијална каписла била „клерикалноста на (директорот,

¹³⁹ Ивановъ, Македонската Alma mater, 99.

¹⁴⁰ Иванъ Васковъ, Юнашката организација въ гр. Солунъ, In *Сборникъ Солунъ* (Софија: Художникъ, 1934), 349.

¹⁴¹ *Съчинения на Трайчо Кишианчевъ*, 72.

¹⁴² *Idem*, 70-73.

¹⁴³ Кандиларовъ, *Бѣларскиитѣ гимназии*, 43.

б.н) Кандиларов... којшто многумина го сметаа за језуит и нетактичките интриги на... учителите родум Бугарија, пренесени во Македонија и солунската машка гимназија, меѓутоа, според изјавите на дел од учениците, македонските ученици се вклучиле во бунтот затоа што „не можеле да работат на бугарски јазик, туку сакале да им се предава на нивниот домашен македонски дијалект“.¹⁴⁴ Дел од македонските ученици никако не можеле да разберат зошто е забранет македонскиот јазик со неговите дијалекти, а на негова сметка се форсира бугарскиот јазик. Во овој контекст, за време на летниот распуст еден ученик од солунската бугарска гимназија бил задолжен од двајца свои професори да им објасни на сограѓаните дека наместо „џ“ и „ч“ (или „џ“ и „ќ“) треба да ги користат гласовите „жд“ и „шт“, односно, наместо куќа, веѓа, свеќа и Ѓурѓовден, да употребуваат к’шта, вежда, свешта, Георгиев ден. Притоа, кога на почетокот на учебната година истиот ученик пред своите сокласници ги рецитирал песните од неговиот роден крај, од учителите му било кажано дека тие песни не се бугарски, туку повеќе наликуваат на српски. За да ги задоволи своите професори во бугарската гимназија, младиот дебарчанин постојано се трудел наместо „јас“ и „ќе“ да ги користи бугарските „аз“ и „ште“, и бил принуден „да го замрази мајчиниот јазик“.¹⁴⁵

ѓ) Погоре ги разгледавме ингеренциите на гимназиските директори. Затоа, во долните редови ќе се задржиме само на нивното потекло и образование. Видовме дека првите шест директори, вклучително и еден вршител на должноста, потекнуваа од Бугарија. Божил Рајнов (директор од 1881-1883) бил роден во Котел, а своето образование го стекнал во Одеса, Киев и Лиџ. Георги Кандиларов (1883-1887), исто така од Котел, се образувал во Одеса и Киев. Вршителот на должноста директор, Костадин Стателов (1888) бил од Љасковец. Никола Начов од Стара Загора (1888-1891), дипломирал историја во Санкт Петербург. Димитар Хаџииванов од Јамбол (1891-1892) го завршил Роберт колеџот во Цариград. Познатиот Васил К’нчов (1892-1893) од Враца ја завршил ломската гимназија. Михаил Сарафов (1893-1896) од Трново студирал во Загреб, Минхен и Париз. Прв директор Македонец бил Анастас Наумов (1896-1897) од Прилеп, кој своето образование го стекнал во Самоков, Загреб и Виена. Атанас Ченгелев (1897-1899) бил од селото Плевња (Драмско), завршил гимназија во Софија и земјоделска академија во Табор (Чешка). Лазар Пајаков (1899-1900) од Габрово, го

¹⁴⁴ Ванчо Ѓорѓиев, *Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење* (Скопје: Тримакс, 2010), 27-29; *Граѓа за историју македонског народа из архива Србије IV* (1888-1889), ed. К. Џамбазовски (Београд: Архив Србије, 1987), 71.

¹⁴⁵ T.R. Georgevitch, *Macedonia* (London-New York: George Allen&Unwin Ltd. – The Macmillan Company, 1918), 238-239.

завршил вишото трговско училиште во Париз. Георги Раев (1900-1904) бил од Сливен. Христо Тенчев (1904-1907) доаѓал од Кукуш и завршил математика во вишото училиште во Софија. Антон Поп Стоилов (1907-1909) од с. Лешко (Горноџумајско) завршил словенска филологија во Софија. Последните двајца директори биле Тодор Дечев (1909-1912) од Свиштов и Ѓорги Белев (1912-1913) од Охрид, кој дипломирал математика во Софија.¹⁴⁶

Од вкупно 14 директори, 9 биле од Бугарија, а 5 од Македонија. Притоа нужно е да се истакне дека во најважните години од работата на солунската гимназија, од нејзиното основање до периодот кога во Македонија се отвориле и други бугарски средношколски установи, директорите биле исклучиво етнички Бугари. Според нивното образование, речиси сите минале низ бугарските средни училишта во Софија, Пловдив и тн., а голем дел од нив го продолжиле своето образование во поголемите европски центри. Повеќемина од солунските директори имале и завидна политичка кариера. Додека Михаил Сарафов најпрво бил министер за народна просвета во владата на Петко Каравелов (1880-1881) и министер за финансии во владата на Драган Цанков (1884), а дури потоа бил назначен за директор на гимназијата во Солун, некои од директорите својот политички подем го започнале откако се докажале како спроводници на бугарската политика во солунската машка бугарска гимназија. Васил К'нчов во 1902 година бил министер за народна просвета во владата на Стојан Данев, а Лазар Пајаков бил министер за финансии во кабинетите на Рачо Петров, Димитар Петков, Димитар Станчов и Петар Гудев (1903-1908).¹⁴⁷

За разлика од управниците на гимназијата, кои најчесто биле Бугари, учителите во солунската гимназија биле во огромно мнозинство по потекло од Македонија. При првите обиди за основање на гимназија во Македонија биле испратени Македонци. Исто така, и директорот Божил Рајнов потенцира дека при ангажирањето на учители се водело сметка тие да бидат месни поданици.¹⁴⁸ Притоа се лансира тезата дека Македонците биле ангажирани за да не се предизвика сомневање кај османлиските власти и за истите да не можат да ги депортираат како странци. Меѓутоа, фактот дека најголемиот број директори воопшто не биле османлиски поданици јасно укажува дека позадината при назначувањето на македонски учители е сосема поинаква. Од една страна, бугарските црковно-политички фактори се стремеле да ја привлечат и контролираат македонската интелигенција,

¹⁴⁶ Кандиларовъ, *Бѣларскиѣтѣ гимназии*, 80; *Пламякъѣи на Солунския свейшник*, 293.

¹⁴⁷ Ташо В. Ташев, *Минисѣриѣше на Бѣлария 1879-1999* (Софија: АИ Проф. Марин Дринов, 1999), *passim*.

¹⁴⁸ Райновъ, *Две години въ Солунъ*, 127.

притоа поставувајќи ја во финансиска зависност од бугарските материјални средства. Од друга страна, влијанието на овие македонски учители меѓу месното население било многу поголемо од влијанието на учителите испратени од Бугарија, и македонските учители полесно можеле да привлечат и анимираат голем број на ученици. За време на 32-те години од постоењето на гимназијата, во неа работеле 207 професори. Од нов 130 биле од Македонија, 55 од Бугарија, а 22 од Франција, Белгија, Италија, Русија, Чешка и Турција. Најголемиот дел од нив (144) имале високо или вишо образование.¹⁴⁹

Така, додека 62% од учителите биле од Македонија, а само 26% од Бугарија, дури 64% од директорите биле Бугари, а само 36% Македонци.

Учениците во солунската гимназија биле, со мал број исклучоци, родум од Македонија. На почетокот во гимназијата се запишувале сите оние што пројавувале таква желба. Затоа, не биле ретки случаите кога во првиот гимназиски клас еден до друг седеле 10 годишни деца и 22 годишни оженети момци. Бидејќи главната цел на бугарската пропаганда во овој период била подготовката на учители, бугарските пропагандни фактори замижувале пред оваа аномалија. Вториот проблем со кој што гимназијата се соочила во своите први години била слабата подготовка на дојдените ученици. Со оглед на тоа што голем дел од учениците го завршиле своето основно образование во грчки училишта, ниту еден од нив не знаел да чита на бугарски, и, како што забележал Трајко Китанчев, ним им било полесно да зборуваат на грчки, отколку на бугарски!¹⁵⁰ Неколкугодишното функционирање на бугарските училишта во Македонија делумно го решиле проблемот со непознавањето на бугарскиот јазик, а по донесување на егзархискиот училиштен правилник од 1887 година, учениците во гимназијата биле примани само со приемен испит, од кој што биле ослободени единствено учениците што доаѓале од четирикласните бугарски училишта во Битола, Скопје и Одрин.¹⁵¹

Кога во екот на втората Балканска војна, во јуни 1913 година, грчките војски ја презеле гимназијата и убиле неколку ученици,¹⁵² солунската машка бугарска гимназија можела да се пофали со 5 280 гимназијалци за 32 години. Според Кандиларов, 488 матуранти завршиле седми клас и одбраниле матурски испит. Од нив 447 биле Македонци

¹⁴⁹ Кандиларов, *Българскиятъ гимназии*, 86.

¹⁵⁰ *Съчинения на Трайчо Китанчевъ*, 77.

¹⁵¹ Божинов, *Българската просвета*, 68.

¹⁵² За последните дни на солунската гимназија детално пишува нејзиниот последен директор, Ѓорѓи Белев: Георги Ив. Бѣлевъ, *Последнитъ дни на солунската Б.М.Р гимназия*, In *Сборникъ Солунъ* (София, Художникъ, 1934), 353-362.

од Битолскиот (129), Косовскиот (81) и Солунскиот вилает (237), а 41 завршен матурант доаѓале од Бугарија, Тракија и Цариград.¹⁵³

Туркофилската политика на бугарскиот премиер, Стефан Стамболов, резултирала со низа бенефиции за бугарската пропаганда во Македонија. Најголемиот успех на ваквата политика се случил во последните месеци од владеењето на Стамболов. Најпрво, на 13 април 1894 година, бил издаден берат за бугарски митрополити во Велешката и Неврокопската епархија, а само неколку дена подоцна и бугарските училишта во Империјата се стекнале со низа привилегии: За разлика од дотогаш, кога учителите во бугарските училишта биле принудени сами да вадат дозволи за учителствување од месните моариф мудирѝ (буквално: управник за образование), при што понекогаш биле принудени да чекаат со месеци и со години, од 1894 бугарските митрополити, или црковни општини, доставувале список до мудирите за училишните програми, учебниците, дипломите и имињата на назначените учители и учителки. На тој начин назначувањето на учители се одвивало многу побрзо и без поголеми проблеми. Од друга страна, кога чиновниците на локалните моариф мудури вршеле ревизија на бугарските училишта, веќе немале право да бараа одговорност од учителите за разните неправилности и да го затворат училиштето, туку сите забелешки требало да ги поднесат до бугарскиот митрополит, или, во казите каде што немало таков, до претседателите на егзархиските црковно-училишни општини. На тој начин, учителите во бугарските училишта значително го намалиле притисокот од стегите на османлиските власти.¹⁵⁴

Во 1890 година, по иницијатива на министерскиот совет на Бугарија, била подготвена специјална програма за просветната егзархиска политика во Македонија, која набргу била изгласана во бугарското Народно собрание. Меѓу другото, во програмата се предвидувало на оние ученици што ќе завршат гимназија во Македонија, ако не сакаат да добијат повисоко образование, да им се даваат должности во Бугарија.¹⁵⁵ Оваа одредба и гарантираното работно место во Бугарија резултирала со намалување на интересот на добар дел од македонските гимназијалци да го прифатат учителскиот позив. Оттука, во првата половина на последната деценија од XIX век бугарската пропаганда се соочила со недостаток на квалификуван наставнички кадар. Од

¹⁵³ Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 88-103.

¹⁵⁴ О, М и Б, *Погледъ върху развитието*, 83-84.

¹⁵⁵ Славко Димевски, *Просветната политика на Егзархијата и училишните бунтови во Македонија* (Скопје: Култура, 1960), 12.

друга страна, во истиот период дошло до значително засилување на грчката и српската пропаганда во јужните, односно во северните македонски региони. Бројот на грчките училишта бил во постојана нагорна линија, а српските училишта, особено во Скопскиот санџак, „никнуваа како печурки“.¹⁵⁶

Недостатокот на учителски кадар, привилегиите што им биле дадени на егзархиските учители во 1894 година и засилувањето на другите пропаганди во последната деценија на XIX век, во 1895 година резултирале со симултано отворање на две бугарски педагошки училишта – во Сер и Скопје.

Пред почетокот на учебната 1895/96 година Бугарската егзархија го издигнала машкото четирикласно училиште во Сер во ранг на педагошко средно училиште. Најпрво четвртиот клас бил преименуван во педагошки курс, а следната 1896/97 година во педагошкото училиште започнала со редовен прв клас.¹⁵⁷ Педагошкото серско училиште имало три класа, а првата генерација учители матурирала во 1900 година.¹⁵⁸

Главна, а можеби и единствена цел на бугарското педагошко училиште во Сер била подготовката на учители за бугарските училишта во Источна Македонија. Големиот број на грчки училишта и јачината на грчката пропаганда во Серскиот санџак ги минирале обидите на бугарската пропаганда да ги убеди Македонците да ги испратат своите деца на школување во бугарските гимназии во Солун, или во оддалечената Битола. Оттука, отворањето на едно добро опремено училишно здание и обезбедувањето на сигурно работно место за матурантите набргу дејствувале привлечно врз колебливото население, кое тешко се решавало да се оттргне од Патријаршијата. Училиштето располагало со пансион, библиотека со 413 книги, кабинети по зоологија и ботаника снабдени со препарирани животни и растенија, и тн.¹⁵⁹ Учениците, според очекувањата на бугарските црковно-училишни фактори, доаѓале од Сер, Серско, Демирхисарско, Неврокопско, Мелничко, Разлошко, Драмско, и Зихненско. Пансионот располагал со простор за околу 100 ученици, од кои 48 биле егзархиски стипендијанти. Заклучно со последната 1912/13 учебна година, од педагошкото училиште излегле околу 200 идни учители.¹⁶⁰

Истовремено со серското било отворено и скопското бугарско машко педагошко училиште (1895-1912). До 1895 година во Скопје

¹⁵⁶ О, М и Б, Погледъ върху развитието, 84.

¹⁵⁷ Георги Тренчев, Педагогическото одделение на Солунската гимназия (1887-1896 г.), *Исторически преглед* 60/1-2 (2004), 55.

¹⁵⁸ О, М и Б, Погледъ върху развитието, 138.

¹⁵⁹ Галчев, *Българската просвета*, 121.

¹⁶⁰ Idem, 216.

имало само машка и женска бугарска гимназија со 4 класа. Кон крајот на 1894 година, со отворањето на првата српска гимназија во Скопје, српската пропаганда успеала да преземе дел од учениците во бугарските училишта. Тогаш, со цел да се создаде кадар за бугарски учители во Македонија, и особено во Косовскиот вилает, како и за да им се парира на српските претензии во Скопје, бугарската машка неполна гимназија во градот била преименувана во „Скопско бугарско машко трикласно и педагошко училиште“.¹⁶¹

Според еден од учениците во ова училиште, Христо Настев, само мал дел од првите матуранти кажале дека ќе го продолжат своето образование во Бугарија, и никогаш не се вратиле во својата татковина, а сите останати во учебната 1898/99 година биле назначени за учители низ селата и градовите во македонскиот дел од Косовскиот вилает.¹⁶²

Покрај солунската машка гимназија „Св. Кирил и Методиј“ и двете педагошки училишта во Сер и Скопје, бугарската пропаганда во Македонија располагала со уште неколку средни училишта – солунското машко трговско училиште (1904-1913),¹⁶³ битолската машка класична гимназија (1899-1913), женската солунска гимназија „Св. Благовештение“ (1881-1913)¹⁶⁴ – како и со повеќе машки и женски прогимназии, речиси во сите поголеми места во Македонија.¹⁶⁵

*
* *

За да направиме конечна споредба помеѓу разните христијански гимназии потребно е да одговориме на неколку прашања: Кој ги финансирал? На кој јазик се изведувала наставата? Кои предмети биле

¹⁶¹ Хр. Настевъ, I-вия випускъ на Скопското българско мъжко педагогическо училище, *Ил. Илинденъ* XII/3 (1940), II.

¹⁶² Исто, 12.

¹⁶³ Никола Гацевъ, Солунската българска търговска гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), 292-306; Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 115-124.

¹⁶⁴ М. Иванова-Петрова, Солунската девическа гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), 281-284; Кандиларовъ, *Българскиятъ гимназии*, 125-179; Царевна Миладинова-Алексијева, *Ејоха, Земя и хора*, ed. Елисавета Миладинова (София: Отечество фронт, 1985), *passim*.

¹⁶⁵ За прогимназии, или неполни гимназии, биле сметани оние училишта, кои покрај четирите одделенија во основното училиште имале и два, три или четири дополнителни класови. Предметната програма во прогимназиите не се разликувала драстично од предметите што се изучувале во полните гимназии. За пример ќе ја земеме битолската прогимназија, во која се изучувале: закон божји, бугарски јазик, француски јазик, сметање, бугарска историја (историја на првата бугарска држава), општа историја, природни науки, географија, геометриско цртање, новиот завет, богослужба, физика, старословенски јазик, алгебра, хемија и сметководство (Божинов, *Българската просвета*, 66).

сметани за витални и од каде се преземени предметните програми? За што се оспособени учениците по матурирањето? Каква е улогата на пансионите? Каков е профилот на учениците, наставниците и директорите?

а) Главен финансиер на грчката гимназија во Битола биле Цариградската Патријаршија и грчкиот конзулат, односно грчкото Министерство за надворешни работи. Единствен финансиер на српското средно училиште во Скопје било Министерството за надворешни работи на Србија. Исто така единствен финансиер на романскиот Лицеј во Битола било романското Министерство за надворешни работи. Главнината од средствата на бугарската гимназија во Солун ја обезбедувала Бугарската Егзархија, чиј буџет бил носен од бугарската влада.

б) Наставата во српските, грчките, романските и бугарските училишта се одвивала на српски, грчки, романски и бугарски јазик. И покрај обидите на учениците во солунската бугарска гимназија за внесување на мајчиниот македонски јазик во наставата, како и обидите на младите Власи за образување на мајчин јазик во романскиот Лицеј, под претекст дека јазикот што се применувал во наставата бил неразбирлив, раководните кругови во овие средни училишта никогаш не дозволиле употреба на македонскиот и влашкиот јазик.

в) Наставната програма во српското средно училиште во Скопје била преземена од наставната програма на српските гимназии. Нешто слично направиле и креаторите на наставните програми на грчката битолска гимназија и романскиот Лицеј, кои само ги копирале наставните програми од Атина и Букурешт. Наставната програма, пак, на бугарската машка гимназија во Солун била иста со онаа на бугарската гимназија во Пловдив, со единствен исклучок кој важи за сите средни училишта во Македонија, внесувањето на турскиот јазик во наставата. Што се однесува пак до предметите на кои што им бил доделен најголем фонд на часови, покрај францускиот и турскиот јазик, во сите средни училишта, без исклучок, акцентот бил ставен на националната историја и националниот јазик.

г) Главна цел на средните училишта, покрај суптилното менување на националноста на ученикот, било создавањето на идни учители. И српското училиште во Скопје, и романскиот Лицеј, грчката битолска гимназија и бугарската гимназија во Солун, во прв ред произведувале учители, кои речиси веднаш по матурата биле распоредени на учителски места низ Македонија. Во некои случаи, како што било со бугарското педагошко училиште во Скопје, учениците требале да потпишат изјава дека по завршувањето на училиштето се обврзуваат да работат како бугарски учители во Македонија.

д) При сите горенаведени средни училишта имало пансионери, во кои што биле сместени провинциските ученици. Во прв ред во

пансионите биле примани деца на сиромашни родители, на кои им била овозможена бесплатна храна, легло и облека. Притоа, македонските деца доаѓале полесно до бесплатен престој во пансионите, за сметка на учениците кои доаѓале од пооддалечени места, т.е од Бугарија, Одринско или од Србија.

ѓ) Учениците во грчката гимназија во Битола биле Власи, Македонци и православни Албанци од Македонија. Романскиот Лицеј го посетувале исклучиво Власи. Во српското училиште учеле Македонци, а за да се пополнат празните места, и Срби од Косово и Санџак. Во бугарската гимназија во Солун, со минимални исклучоци, сите ученици биле Македонци од Солунскиот, Битолскиот и Косовскиот вилает. Во однос на учителите, ситуацијата била нешто пошироко. Во грчката гимназија во Битола учителите биле Власи. Во српското средно училиште 1/3 од учителите биле Македонци, а останатите биле Срби. Во романскиот Лицеј 70% од учителите биле Власи, а останатите најмногу Романци, но и Турци, Французи, Ерменци и тн. Во бугарската гимназија во Солун 62% од професорите биле од Македонија, а 26% од Бугарија. Но кога станува збор за директорскиот кадар, тогаш бројките се сосема поинакви. Сите директори во српското скопско училиште биле Срби. Во поголемиот број учебни години во романскиот Лицеј, директорите биле Романци од Трансилванија. Во грчката гимназија во Битола, иако сите професори биле Власи, само двајца од осумте директори на гимназијата имале иста национална припадност со професорите, а останатите шестмина биле Грци. Слична била ситуацијата и во бугарската гимназија во Солун. Од вкупно 14 директори во гимназијата, 9 биле од Бугарија, а само 5 од Македонија.

Очигледно, разликите се инцидентни, а сличностите многубројни за да бидат сметани за случајност. Оттука, доколку српските, грчките и романските средни училишта биле важен механизам во односните пропагандни машинерии, заклучокот за улогата на бугарските гимназии како пропагандна алатка е неминовен.

BIBLIOGRAPHY

- Argintineanu I., Raportul despre mersul Liceului în curs de 25 de ani, *Lumina* III/10 (1905): pp. 293-309.
- Бџаевъ Ив. Георги, Последните дни на солунската Б.М.Р гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София, Художникъ, 1934), pp. 353-362.
- Божинов Воин, *Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878-1913* (София: БАН, 1982).

- Божинов Воин, Солунската гимназия «Кирил и Методий» в обществено-политическия живот на българското население (1880—1913 г.), *Исторически преглед* 27/4 (1971): pp. 87-95.
- Ванчев Йордан, За Солунската българска гимназия и за още нещо..., *Литературен фронт*, 8.02.1979.
- Ванчев Йордан, Солунската гимназия от 1883-1913 г., in *Пламъкът на Солунския свещилник*, ed. Йордан Ванчев (София: Народна просвета, 1970), pp. 63-93.
- Вардарски (Петар Поп Арсов), *Стамболовищината во Македонија и нејзините претставници*, ed. Ванчо Ѓорѓиев (Скопје: Табернакул, 2006).
- Васковъ Иванъ, Юнашката организация въ гр. Солунъ, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 348-352.
- Voinov F.I., *La question macédonienne et les réformes en Turquie* (Paris: Société Française d'Imprimerie et de Librairie, 1905).
- von Mach Richard, *The Bulgarian Exarchate: Its history and the extent of its authority in Turkey* (London: T. Fisher Unwin, 1907).
- Вучетиќ Биљана, *Наша ствар у Османском царству* (Београд: Историски институт, 2012).
- Галчев Илия, *Българската просвета в Солунския вилает* (София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005).
- Ганчев Добри, *Сйомени*, ed. Цочо Билярски-Ива Бурилкова (София: Слово, 2006).
- Гацевъ Никола, Солунската българска търговска гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 292-306.
- Georgevitch R.T., *Macedonia* (London-New York: George Allen&Unwin Ltd. - The Macmillan Company, 1918).
- Граѓа за историју македонској народа из архива Србије, Том. IV, књ. III (1888-1889), ed. Климент Цамбазовски (Београд: Архив Србије, 1987).
- Димевски Славко, *Просветната полиција на Егзархијата и училишните бунтови во Македонија* (Скопје: Култура, 1960).
- Димески Димитар, *Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает 1893-1903*, II издание (Скопје: Студентски збор, 1982).
- Димитровъ Благой, Общи погледъ върху солунскиѣ български гимназии, In *Сборникъ Солунъ*, София: Художникъ, 1934, pp. 363-368.
- Ѓорѓиев Ванчо, *Анастас Лозанчев* (Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј - Скопје, Филозофски факултет, Институт за историја, 2014).
- Ѓорѓиев Ванчо, *Петар Пой Арсов, Прилој кон ироучувањето на македонското националноослободително движење* (Скопје: Матица Македонска, 1997).
- Ѓорѓиев Ванчо, *Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење* (Скопје: Тримакс, 2010).
- Ѓорѓиев Ванчо, *Слобода или смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903* (Скопје: Табернакул, 2003).
- Зафировиќ Стојан, Скопска гимназија, *Јужни преглед* III/2 (1929): pp. 49-58.
- Зографовъ Драганъ, Трајко Китанчевъ, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 265-280.
- Иванова-Петрова М., Солунската девическа гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 281-284.
- Ивановъ Ил., Македонската Alma mater, in *Сб. Илинденъ 1903-1927* (София: Македонско студентско дружество Вардаръ, 1927), pp. 94-101.
- Кандиларовъ Ст. Георги, *Българският гимназии и основни училища въ Солунъ, По случай на 50-годишнината на солунският български гимназии* (София: Македонски научен институтъ, 1930).
- Koltsidas M. Antonis, *Greek education in Monastir-Pelagonia, Organisation and operation of Greek schools, Cultural life* (Thessaloniki: Kyriakidis Bros., 2008).

- Кусевич Методиј, Църковно-училишното дѣло въ Македония следъ войната въ 1877-1878 г., in *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 17-28.
- MacDermott Mercia, *Freedom or death, The life of Gotsé Delchev* (London&West Nyack: The Journeyman Press, 1978).
- Миладинова-Алексиева Царевна, *Ейоха, Земя и хора*, ed. Елисавета Миладинова (София: Отечествен фронт, 1985).
- Минов Никола, *Влашкоито ирашање и романската иројаиџанда во Македонија 1860-1903* (Скопје: Арс Либрис, 2013).
- Μόδης Γεώργιος, *Ο διηγηματογράφος του Μακεδονικού Αγώνος* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1972).
- Настевъ Хр., I-вия випускъ на Скопското българско мъжко педагогическо училище, *Ил. Илинденъ XII/3* (1940), pp. 11-13.
- Новаков Ж. Александра, *Средње српске школе у Османском царству 1878-1912* (PhD diss., Универзитет у Новом Саду, 2014).
- Одбрани шекстиови за историјата на македонскиот народ (1800-1919 година)*, II дел, Трето дополнето и проширено издание, ed. Љубен Лапе (Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј, 1976).
- О, М и Б, Погледъ върху развитието на българското учебно дѣло въ Турско прѣзъ послѣдното четвъртъг-столѣтие, in *Поимедъ върху дѣятелносѣта на Българската Екзархия, 1877-1902 i.* (Leipzig: Centralbuchdruckerei, 1902), pp. 3-166.
- Петров Петър и Темелски Христо, *Църква и църковен живоит в Македония* (София: Македонски Научен Институт, 2003).
- Райновъ Божилъ, Две години въ Солунъ, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 119-132.
- Райновъ Божилъ, *Преди иоловинъ вѣкъ* (София: Държавна печатница, 1934).
- Силянвѣ Хр., *Освободителниит борби на Македония, Томъ иърви, Илинденскоито възстание* (София: Държавна печатница, 1933).
- Симиѣ Ст. Свет., *Српске школе у Скопљанској епархији, Подаци за годину 1895/6* (Београд: Дело, 1897).
- Споменица четрдесетогодишњице Државне мушке имназије у Скопљу 1894-1934* (Скопље: Немања, 1934).
- Средње српске школе у Скопљу, *Просветни иасник 8* (1907): pp. 571-577.
- Стрѣзовъ Георги, Първи стѣпки на солунската гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 285-291.
- Съчинения на Траичо Китѣанчевъ*, ed. Юрданъ Ивановъ (София: Д. Головъ, 1898).
- Ташев В. Ташо, *Министериие на Бѣлѣрия 1879-1999* (София: АИ Проф. Марин Дринов, 1999).
- Тренчев Георги, Педагогическото отделение на Солунската гимназия (1887-1896 г.), *Исторически иреилед 60/1-2* (2004), pp. 41-65.
- Τσάλλη Παντελή, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, Ητοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από τον έτους 1830 μέχρι του 1903* (Θεσσαλονίκη: Οδυσ. Θεοδωρίδου, 1932).
- Шапкарев Кузман, *За възраждането на бѣлѣрцината в Македония, Неиздадени записки и иисма*, ed. Илия Тодоров и Николай Жечев (София: Български писател, 1984).
- Шапкаревъ Кузманъ, Предистория на солунскитѣ български гимназии, in *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 37-43.
- Шумлянски Офнеръ Юлианъ, Кабинетътъ по естествена история при солунската мъжка гимназия, In *Сборникъ Солунъ* (София: Художникъ, 1934), pp. 315-317.